

MALTYA
MALTYA

ІСТОРИЧНА ТОПОНІМІКА

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
Кафедра археології, давньої та середньовічної історії України

Серія «Посібники та підручники ВНУ імені Лесі Українки»

Г. В. Бондаренко
В. В. Кихтлюк

ІСТОРИЧНА ТОПОНІМІКА

Навчальний посібник

Рекомендовано Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України

Луцьк
Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки

2012

ЗМІСТ

Вступ.....	4
Лекція 1. Топоніміка як спеціальна історична дисципліна.....	6
Лекція 2. Топонім як історичне джерело.....	20
Лекція 3. Класифікація топонімів.....	42
Лекція 4. Виникнення слов'янських топонімів і розвиток української топоніміки як історичної науки.....	59
Лекція 5. Зв'язок топоніміки з історією, географією та лінгвістикою.....	83
Лекція 6. Топоніміка українських земель в історичній географії.....	106
Висновки.....	143
Топонімічний глосарій.....	144
Додатки. Курйози топонімії.....	148
Список використаних джерел.....	157

ВСТУП

Топоніміка – це наука про походження, розвиток і функції географічних назв. Вона є однією з найдавніших і найважливіших галузей лінгвістики та історії. Топоніміка вивчає не лише самі назви, але й ті історичні процеси, які привели до їх виникнення та змін. Ця наука має велике значення для розуміння історії території, її географії та культурної спадщини. Топоніміка допомагає встановити зв'язки між різними регіонами та народами, відслідкувати переселення та зміни в ландшафті. Вона також є важливим джерелом інформації про мовну ситуацію в минулому та про культурні традиції. Топоніміка вивчає назви різних географічних об'єктів: міст, річок, гір, лісів тощо. Ці назви часто містять цінну інформацію про історичні події, соціальні умови та мовні особливості. Наприклад, назви міст можуть свідчити про їхню давнину або про вплив певних культур. Назви річок можуть вказувати на їхню довжину або на особливості ландшафту. Топоніміка також вивчає функції географічних назв. Вони не лише позначають об'єкти, але й мають культурно-історичне значення. Назви можуть бути символом гордості, пам'яттю про події або просто зручним способом позначення місця. Топоніміка є важливою галуззю знання, яка допомагає нам краще зрозуміти нашу історію та територію, в якій ми живемо.

Зацікавленість науковців історичною топонімікою збігається з посиленням інтересу до минулого України та розвитком історичного краєзнавства. Своєрідність розвитку топоніміки зумовлена низкою причин, серед яких є специфічні та певною мірою відображені в назвах населених пунктів, а саме: 1) політична історія краю; 2) його соціально-економічний розвиток та 3) природно-географічні умови. Слід зазначити, що актуальність топонімічних досліджень залежить від ступеня їх наукового вивчення: хоча окремі аспекти розвитку топоніміки висвітлено в роботах багатьох учених, однак комплексних наукових розвідок із цієї проблеми на сьогодні немає.

Топонімія як джерело спеціальних досліджень цінна точною локалізацією, а цього, зазвичай, часто позбавлені інші історичні факти. Вона відзначається відносною стабільністю, що дає змогу проникнути в глибинні шари мови, відновити мовні впливи та фрагменти історії людей, які користувалися певними топонімами тощо. Важливим вочевидь є вивчення топонімії насамперед в історичному аспекті, оскільки власні географічні назви не лише фіксують соціально-економічні, етнічні, політичні й інші зміни в суспільстві, суттєві для істориків, а й самі значною мірою детерміновані цими історичними процесами. Географічні назви – історико-культурні та просторово-часові віхи історії етносу. Як пам'ятки історії, мови, культури, історичної географії, традицій українців, вони одночасно входять у сталу систему історико-культурних і просторово-часових відносин.

Упродовж останніх десятиріч центр уваги топонімічних досліджень перенесено із семантики назв у межах відповідних ареалів на їх словотвір, на дослідження їхньої морфологічної структури й певною мірою – фонетичних явищ, пов'язаних з еволюцією мови як основної ознаки етносу. Причому вивчають не лише форму, а й функцію формантів на різних історичних етапах. Таке вивчення особливо доцільне, коли йдеться про найдавніші топонімічні шари, дослідження яких ведеться на основі їх суфіксальних топоформантів.

Нанесені на карту топоформанти певного типу, які багато разів повторюються, – це своєрідна «проекція історії», що відкриває нові можливості для дослідження етнополітичних, демографічних і культурних процесів. Вони здебільшого не регламентуються сучасною територією розселення того чи того народу, у жодному разі не вкладаються в сучасні державні кордони й часто-густо виходять за межі етнічних груп. Отже, ареал поширення певного виду топонімів указує на інший розподіл, інше членування території та розташування насе-

лення, розкриваючи перед дослідниками чимало невідомих фактів із різних галузей суспільного життя.

У системі спеціальних історичних дисциплін історична топоніміка – одна з галузей знання, яка успішно розвивається і становить інтерес для інших наук, зокрема географії та лінгвістики. Курс лекцій, який можна викладати як окремий або частину спеціальних історичних дисциплін, уключає важливі питання виникнення та становлення назв географічних об'єктів. Розширення сучасних топонімічних досліджень поступово виводить топоніміку на рівень самостійної науки.

З огляду на розміщення України на перетині міжнародних шляхів, вона є перспективним полем для досліджень назв рельєфу (*оронімів*), населених пунктів (*ойконімів*), річок та інших водних об'єктів (*гідронімів*), які завдяки більшій консервативності відбивають історію нашарувань назв народів краше, ніж інші топоніми. Початкова стадія вивчення топонімії – накопичення матеріалу, який уміщено в багатьох словниках і довідниках з історії, географії, мови тощо.

Дискусію, яку ще донедавна вели наукові кола, про те, до якої галузі має належати топоніміка, на які методи дослідження спиратися, якими принципами повинні керуватися вчені та які вибирати напрями опрацювання певних топонімічних питань, нині визнано безпідставною. Відповідно до специфіки походження кожної зокрема і всіх разом узятих назв, топонімія може бути одночасно предметом вивчення і лінгвіста, і географа, і історика, і етнографа, і соціолога. Важливо не те, хто опрацьовує, а як опрацьовує назви і якого ефекту досягає інформація на основі дослідження з позицій будь-якої галузі науки.

У посібнику найбільше уваги приділено топоніміці України й окремих її регіонів. В основі курсу – питання використання топоніміки передовсім у системі історичних досліджень. Шість запропонованих лекцій розкривають вузлові проблеми топонімії, охоплюють питання становлення топоніміки як історичної науки з власним об'єктом, предметом, методами та технологіями дослідження. Наголошено на використанні географічних назв як історичного джерела в роботі дослідників-істориків.

У посібнику вміщено питання класифікації топонімів і їхнє значення в суспільстві не лише з позицій історії, а й географії та лінгвістики.

Кожна лекція включає список використаної літератури й запитання для самоконтролю.

У посібнику вміщено глосарій, який передає зміст понять і термінів, що використовує топоніміка.

ЛЕКЦІЯ 1. ТОПОНІМІКА ЯК СПЕЦІАЛЬНА ІСТОРИЧНА ДИСЦИПЛІНА

- 1.1. Об'єкт і предмет дослідження.
- 1.2. Завдання історичної топоніміки.
- 1.3. Виникнення історичної топоніміки та її розвиток як спеціальної історичної науки.
- 1.4. Теоретико-методологічні основи топоніміки.
- 1.5. Основні напрями розвитку української топоніміки.

1.1. Об'єкт і предмет дослідження

Серед великої кількості нових спеціальних історичних наук важливе місце займає історична топоніміка. Топоніміка в перекладі з грецької означає дослівно ім'я місця: «*topos*» – місце, місцевість; «*опута*» – ім'я. Ще топоніміку називають мовою землі.

Топонімічний ареал назв географічних об'єктів дає можливість значною мірою розширити знання про населення краю в різні часи, його рух та переміщення, визначити основні види зайнятості населення, ремесла й промисли, розкрити різні аспекти духовності та культури.

Топонімія може бути джерелом для допитливого дослідника, який оволодів інструментарієм її вивчення. Отже, об'єктом дослідження топоніміки є географічні назви, а предмет визначають закономірності й особливості виникнення та функціонування топонімів.

Серед топонімів розрізняють *макротопоніми* й *мікротопоніми*. *Макротопоніми* – це індивідуальні назви географічних систем: гірських, річкових або політико-адміністративних, зокрема держав, провінцій тощо. Частину з них створено не так давно й зафіксовано на картах та картосхемах. Макротопонімами є гірські системи, зокрема Карпати, Апенніни, Кордильєри, континенти – Європа, Америка, Антарктида, океани – Атлантичний, Тихий, Індійський, держави – Канада, Франція, Україна та ін.

Мікротопоніми – індивідуальні назви невеликих природних і штучних об'єктів – часто відтворюють їх особливості та характер. Це, зазвичай, творчість однієї мови, народу. Заплави, стариці й запруді річок, вулиці та площі населених пунктів, спортивні споруди й театри, долини, яри, урочища окремих територій. Деякі з них можуть бути досить відомими, наприклад: Трафальгарська площа в Лондоні, Елісейські поля в Парижі, Красна площа в Москві, Хрещатик у Києві, Потьомкінські сходи в Одесі та ін.

Індивідуальні назви природних і штучних об'єктів є власними, і пов'язані вони із творчістю багатьох мов та народів і можуть використовуватися за межами означеної території.

Кожен географічний об'єкт стає відомим саме тому, що отримує назву, яка завжди буде пов'язана з певним місцем. Вибір слова і використання назви пов'язані з лінгвістикою, а потреба в найменуванні завжди історична. Отже, кожен топонім потрібно вивчати з позицій географії, лінгвістики й історії.

Топонімія як ареал назв певного регіону, країни, планети є не просто сукупністю назв – а це галузь знання, яка дає можливість орієнтуватися в місцезнаходженні. Вона також представляє назви як належність до певного регіону та населення. І дуже важливо, що топонімію потрібно розглядати нероздільно з історичним часом, який фіксує зміни в назвах та мові.

Основи топоніміки викладено в посібниках зі спеціальних історичних дисциплін для вищої школи, які наводимо в списку використаної літератури до лекції [5; 6; 9].

Найголовніше означення топоніміки викладено в роботах Е. Мурзаєва [11; 12], В. Никонова [13], А. Суперанської [19] та інших учених, а також у довідковій літературі зі спеціальних історичних дисциплін [17; 18; 21; 22].

1. 2. Завдання історичної топоніміки

Завдання історичної топоніміки як науки полягає в тому, щоб виявити найбільшу кількість назв і використати їх як джерело для історичної науки. Кожна назва географічного об'єкта має бути досліджена як слід від суспільної діяльності. Будь-яка назва містить історичну інформацію, що може бути поєднана з географічною та лінгвістичною. Виділення саме історичної інформації має забезпечити розуміння її походження та функціонування. Історичність назв дає можливість їх класифікувати за різними критеріями походження.

Основні групи топонімів: гідроніми, ороніми, ойконіми, пов'язані з рельєфом і штучним об'єктом. Цікаво, що цей поділ досить умовний, оскільки деякі топоніми можуть належати одночасно до кількох груп. Зокрема, канал є штучним і одночасно водним об'єктом, і від дослідника залежить, до якої групи назв його зарахувати. Насипані вали, дамби також створила людина, але належать вони до рельєфу. У цьому разі знову вчений має вирішити, до якої групи зарахувати назву об'єкта і чи є топонім важливим джерелом наукових досліджень.

Так, для досягнення поставленої мети дослідження Тетяна Купач висунула *такі наукові завдання*: 1) проаналізувати й узагальнити теоретичні та методологічні положення аналізу географо-топонімічного простору (топонімічних систем, територіальних топонімічних систем, топонімічних ландшафтів), ґрунтуючися на концепції про територіальні системи, сформовані власними назвами географічних об'єктів;

2) обґрунтувати концепцію й алгоритмічну модель географо-топонімічного аналізу території України на матеріалі ойконімів із використанням технологій географічних інформаційних систем (ГІС-технологій);

3) розробити й апробувати методику географо-топонімічного аналізу території України, використовуючи елементи математико-статистичного, математико-картографічного аналізу та процедур ГІС-аналізу;

4) дослідити та систематизувати інформацію про регіональні особливості географо-топонімічного простору України як об'єкта конструктивно-географічних досліджень через вивчення характеристик мовної культури, назвотворчих процесів, факторів та закономірностей генезису, еволюції та просторової організації територіальних систем, зокрема сформованих ойконімами України;

5) провести порівняльний аналіз результатів географо-топонімічного дослідження назв населених пунктів України;

6) застосувати теоретичні й методологічні положення таксономічних класифікацій та регіональні відмінності в територіальній диференціації назв природних й антропогенно-природних об'єктів для побудови схеми географо-топонімічного районування [10].

Отже, завдання історичної топоніміки – виявити, дослідити й вивчити назви географічних об'єктів як комплексне, зокрема й історичне джерело.

Важливий аспект топонімії – існування моделей назв, які повторюються. Історико-порівняльний аналіз топонімів може засвідчити різний, на перший погляд, дивний збіг. Наприклад, в Україні багато таких назв, як «городок», «городище», «слобода» тощо, які свідчать про певні форми розселення. Але потребує дослідження та пояснення таких, для прикладу назв, як річка Іква на Тернопіллі й на Хмельниччині, зокрема в Кременецькому та Старосинявському районах. Наявність міста Ружина на Житомирщині та села Ружина на Волині також вимагає історико-топонімічного дослідження.

Повторюваність моделі назв дає можливість визначати кордони розселення й переміщення народів у різні часи. Важливим джерелом і одночасно документом є історичні карти, на яких зафіксовано геогра-

фічні назви. Вони також дають змогу здійснювати історико-порівняльний аналіз минулої та сучасної топоніміки. Багато назв зафіксовано лише в народній пам'яті. Частина з них побутує в усній народній творчості, частина передається з покоління в покоління. Деякі назви втрачають своє первинне значення та зміст. Вони можуть зазнавати різних мовних впливів, пов'язаних зі змінами в діяльності населення та змінами власне населення на певній території.

Що ж до географічних об'єктів, то вони можуть мати одночасно кілька назв, які їм давали в різні часи. Наприклад, Лучеськ, Лучеськ Великий, Луцьк або Петербург, Петроград, Ленінград, Санкт-Петербург. Деколи назви бувають змінені відповідно до панівної ідеології та політики в суспільстві. Наприклад, було перейменовано Проскурів на Хмельницький, Кам'янець-Подільську область – на Хмельницьку, Катеринослав – на Дніпропетровськ, Юзівку – на Сталіно й Донецьк та ін. Важливо розуміти, що назва завжди є суспільною потребою, але назви, особливо сучасні, не завжди відповідають власним характеристикам об'єкта. Утім назви можуть бути джерелом для дослідження історико-соціальних процесів та змін, що є важливим завданням топоніміки.

1.3. Виникнення історичної топоніміки та її розвиток як спеціальної історичної науки

Топоніміка як історична наука утверджується наприкінці XIX ст. Вона проходить шлях визначення об'єкта й предмета, формує власні методики й технології досліджень, спираючися на досягнення інших наук. Історична топоніміка становить інтерес для таких важливих наук, як географія та лінгвістика. Серед історичних наук вона найближче дотична до історичної географії, історичної картографії, демографії, історичної граматики, історичної хронології та ін.

Сучасний світ надзвичайно багатий на різні назви. Людство за час свого існування на Землі утворило безліч найменувань. Назви і сьогодні з'являються, змінюються та зникають. І не підраховано загальну кількість назв, тому що постійно з'являються нові як наслідок повнішого опанування людиною природи. Лише в порівняно невеликій Швеції зафіксовано 12 млн назв географічних об'єктів. Якщо 25–30 років тому топонімічні дослідження здійснювали окремі вчені, то сьогодні їх проводять в академічних науково-дослідних інститутах та вищих навчальних закладах.

Ще ніхто не порахував усіх топонімів України. Річ у тому, що підрахувати географічні назви неможливо, оскільки, як і в інших країнах, одні назви зникають, інші – з'являються.

Географічні назви мають велике значення для історії. Багато з них може слугувати не лише в адресних, а й інших цілях. Часто географічні назви можуть указувати на існування природних копалин. Річка Рудня, або Рудка, указує на наявність руди, річка Алдан – золота тощо.

Окремі назви можуть побутувати тривалий час, що свідчить про давність цивілізації та її культуру, наприклад: Вавилон, Афіни, Дамаск, Ніл, Тигр, Єфрат тощо, які пережили тисячоліття. Археологічні пам'ятки, що воскрешають матеріальну культуру, – мовчазні. А назви, слова добре характеризують мову народу. Інколи вони є свідками народів або племен, яких уже немає. Для більшості мов назви давніші за писемні свідчення. Оскільки назви пов'язані з місцем, то за ними можна відновити стародавню історію на певній території та визначити кордони її поширення.

Найбільш ранні пам'ятки польської писемності належать до XIV ст., а назви географічних об'єктів, безумовно, давніші на понад півтисячоліття. Найдавніші тюркські тексти датують VII, монгольські – XIII, фінські – XVI ст., а географічні назви цими мовами набагато давніші. Отже, використовуючи назви як історичне джерело, можна відтворити колишнє розселення народів, наприклад, слов'ян у середні віки західніше Ельби, а на півдні – на Пелопоннесі. Тільки назви нагадують про іллірійців, які жили між Дунаєм і Адріатикою останніми століттями до нової ери.

За останні два тисячоліття величезні зміни відбулися у Європі. Змінилося багато подій і народів, окремі з них зникли одночасно з їхніми мовами, а назви ілюструють. Крихке слово виявилось міцнішим за метал.

Сьогодні є ще чимало неназваних географічних об'єктів. Це пов'язано з поступовим процесом пізнання планети й із тим, чи потрібний цей об'єкт суспільству. Зокрема, із 7 тис. філіппінських островів назви мають тільки 2440, а в Новій Зеландії іменується кожен клаптик землі. Отже, називають передовсім об'єкти, тісно пов'язані з життям і діяльністю людей.

Зокрема, у Європі не дають назви криницям, а в пустелях і степах називають кожне джерело.

Лише невелику частину топонімів України вміщує словник М. Янко [22], 1100 ойконімів Волині наведено в монографії В. Шульгача [21].

Звичайно, спочатку в офіційному порядку назв ніхто не встановлював – вони виникали стихійно, і процес їхнього становлення міг бути досить тривалим, щоб зафіксуватися в історичній пам'яті. Утім у цій стихійності діяв основний закон топоніміки, який свідчив про потребу й суспільне значення назви.

Передовсім складається враження, що кожне слово може слугувати назвою. Насправді вибір назв виявлявся жорстким і за змістом, і за формою. У певний час на всій території з визначеною сукупністю населення тільки незначна частина словникового запасу могла стати джерелом топонімів, що й призводило до багаторазових повторень моделей назв.

Накопичення географічних назв – причина того, що вони стали належати до окремого лексичного розряду, що засвідчують лексичні довідники та правила граматики.

Питання про те, чи випадкові назви, завжди цікавили дослідників. Можна навести багато курйозних прикладів. Так, Америкіо Веспуччі у день Нового року побачив протоку, яку прийняв за річку, й назвав Річка Січня (Ріо-де-Жанейро); Христофор Колумб острови Центральної Америки – за Індію – так з'явилася назва Вест-Індія. Країною Срібла називали колись сучасну Аргентину колонізатори, які знайшли багато цього металу, привезеного з Перу. Але назва збереглася і вказує на сучасну державу в Південній Америці.

Найменування в багатьох випадках лише видаються випадковими. Їх поява історично зумовлена. Випадковість, яка нібито простежується в назвах, насправді підпорядкована суворій історичній закономірності. Вона лише видається випадковою доти, поки не вивчено всі її складні й суперечливі причини появи та функціонування.

Вивчення шляхів появи сучасних назв указує не те, що вони підвладні людині, зокрема державним і громадським інституціям, які планують появу найменування, їхні зміни, передовсім населених пунктів та мікротопонімів. Це викликано тим, що можуть повторюватися моделі назв, наприклад, у Росії багато населених пунктів іменуються «Новгород», зокрема в Москві було 12 вулиць із назвою «Новая». У Франції існує 125 селищ із назвою «Сен-Жермен», 168 – «Сен-Жак», 227 – «Сен-Мартен». В Україні є багато назв Городище, Городок, Іванівка, Соснівка, Тернівка, Підгайці, Піддубці та ін. У Волинській області існує чотири села з назвою «Городище», чотири – «Діброва», чотири – «Іванівка», три – «Заболоття», три – «Красноволя» тощо. Повторюваність моделі добре ілюструють довідники поштової індексації.

Історична топоніміка може бути використана не тільки як наукова дисципліна, вона сприяє вихованню патріотизму, зокрема любові до рідного краю. Батьківщина починається з пізнання і вивчення рідної землі, свого подвір'я, вулиці, площі, населеного пункту, з вивчення історії назв, які оточують людину від народження. Географічні назви можуть розповісти і про сиву давнину, і про сучасність, вони пов'язують минуле та сучасність, можуть спонукати до спрямування поглядів у майбутнє і визначити окремі перспективи.

Батьки, учителі, викладачі, вихователі мають дбати про те, щоб молодь знала історію походження географічних назв свого краю, його населених пунктів, знала про людей – героїв і трудівників, чийми іменами названо різні об'єкти.

В Україні понад 32 тис. населених пунктів, із них близько 1300 міст і селищ міського типу [4; 9, 22]. Однак на карті України у XX і XXI століттях частіше зникають населені пункти, ніж з'являються нові. Тисячі населених пунктів зникли за цей проміжок часу. Після них часто залишаються лише назви місцевостей, на яких уже немає ні будівель, ні могил – нічого, крім назви. Багато хуторів, слобод, колоній, сіл зникли внаслідок багатьох причин: світові війни і стихійні лиха, виселення і переселення, урбанізаційні процеси, які поглинули в межах великих міст дрібні населені пункти. Зі зникненням населеного пункту зникають і його мікротопоніми. У Волинській області теж відбувалися такі процеси, які призвели до втрати приблизно 2000 населених пунктів тільки від 1939 р. Великий вплив мала колективізація, за умовами якої дрібні населені пункти визнавалися неперспективними, зливалися з більшими й переставали існувати, а також евакуації, виселення та переселення національних меншин і «класових ворогів». Окремі населені пункти підпадали під ознаку «неперспективні» й теж згодом переставали існувати.

1.4. Теоретико-методологічна основа топоніміки

Теоретико-методологічна основа дослідження – наукові теоретичні та методологічні положення системних досліджень конструктивної географії, ландшафтознавства, історичного аналізу й мовознавчі концепції про топонімічні системи територій, викладені в роботах Д. Г. Бучка, Л. Л. Гумецької, В. О. Жучкевича, Ю. О. Карпенка, Е. М. Мурзаєва, В. С. Преображенського, О. О. Потебні, О. І. Попова, В. Б. Сочави, О. В. Суперанської, О. С. Стрижака, В. Н. Топорова, О. Н. Трубачева, К. К. Цілуйка, П. Г. Шищенко й інших учених.

Для реалізації завдань топонімічних досліджень можна використати методи, які представив О. Афанасьєв: *картографічні* (аналіз й оцінювання топонімічної системи України та її просторово-територіальних властивостей); *порівняння* (порівняльні характеристики різних окремих топонімічних систем); *просторового аналізу* (виявлення і розуміння просторових відмінностей в організації топонімічних систем); *моделювання* (побудова моделей для картографічної обробки й створення банків топонімічної інформації України); *системний підхід* (аналіз топонімів як специфічної суспільно-географічної системи, що складає певну цілісність із особливостями утворення та функціонування); *статистичний* (групування топонімів і аналіз їх якісного поширення за допомогою кореляційного аналізу зв'язків топонімічних систем з іншими географічними системами); *історичний* (характеристика динаміки топонімічних територіальних систем, визначення походження окремих топонімів); *класифікація* (систематизація топонімічної інформації для семантичної, категорійної, територіальної, кількісної класифікації топонімів України, розроблення класифікації топонімічних карт); *районування* (виокремлення принципів і методів здійснення топонімічного районування України); *геоінформації* (організація системи топонімічної інформації зі створенням банків даних, розроблення топонімічних інформаційно-пошукових програм та електронних топонімічних карт); *топонімічний і географічний* методи в широкому розумінні [3].

Історичні дослідження спираються на різноманітні джерела, зокрема на топонімічні відомості. Як кожна галузь знання, топоніміка має власний понятійний апарат (*див. глосарій*), методи й технології досліджень і є спеціальною історичною наукою (дисципліною) – розділом ономастики, який вивчає історію створення, структуру, функціонування, розвиток та поширення власних географічних назв. Ці назви є об'єктом та предметом її дослідження. Термін «топонім» утворений від двох грецьких слів: *topos* – «місце, місцевість» і *onyma* – «ім'я». Її називають мовою, архівом, літописом землі. «Топоніміка – це мова Землі, а Земля – це книга, де історія людства записується в географічній номенклатурі» (М. І. Надеждін). Про топоніміку як мову землі в науково-популярному виданні розповідає М. Фененко [20].

У науковій літературі розрізняють: *топоніми* – сукупність власних географічних назв окремо взятого району, області, краю; *ойконіми* – назви населених пунктів; *антропоіми* – власні імена, прізвища, прізвиська людей; *гідроніми* – назви річок, озер, морів, потоків,

боліт (пелагоніми – моря, лімніони – озера, потамоніми – ріки, ге-
лоніми – болота) та ін.; *ороніми* – власні назви будь-якого елементу
рельєфу земної поверхні; *агрооніми* – назви земельних наділів,
ділянок, полів; *мікротопоніми* – власні назви будь-яких фізико-
географічних об'єктів, що функціонують на невеликій території, су-
купність назв вулиць, районів чи кварталів будь-якого населеного
пункту – як складові частини топоніміки. **Топонімічний ареал** – зона
поширення тих чи тих топонімічних фактів, моделей, що повто-
рюються, однотипних географічних термінів.

Серед ойконічних термінів слід виділити: *модель* ойконіма –
його форма, створена за допомогою префіксації та суфіксації, сло-
воскладання, словосполучення, еліпсації; *патронімічні* назви – ойко-
німи, пов'язані своїм походженням з іменами предків; *посесивні* назви,
що походять від прізвищ феодалів, поміщиків, власників; *етноніми* –
назви, які виникли від назв народів, племен, родів; *ойконімічний*
спектр – території з назвами, які за походженням належать до різних мов.
Важливе значення для вивчення топонімів має поняття *етимологія* –
розділу мовознавства, який вивчає походження слова, а *етимологія*
топоніма сприяє вивченню історичних і географічних умов його
виникнення та еволюції, причин найменування, первісного мотиву
номінації. Докладніше про різні можливі види топонімів, а також про
нові назви пише О. Суперанська [19].

Топоніміка цікава тим, що її неможливо вважати певним розді-
лом тієї чи тієї науки. *Повноцінне топонімічне дослідження включає в*
себе історичний, лінгвістичний, географічний, картографічний, ант-
ропологічний, етнографічний та інші аспекти. Так, скажімо, без
знань історичного контексту, в якому утворився топонім, фактично
нічого не можна сказати про його походження. Дослідження, що
спираються тільки на сучасну форму написання топоніма, навіть за
найбільш достовірної лінгвістичної бази, можуть відтворювати ре-
альний стан речей унаслідок випадкового збігу. Великий вплив на
формування топоніма має географічна характеристика місцевості, де
він розміщений, суспільні віяння відповідного часу, особливості су-
спільного устрою і, звичайно, мови тих народів, за яких він сфор-
мувався.

Топонімія несе важливу культурно-історичну інформацію і є
одним із важливих джерел історії, етнографії, лінгвістики. Її дослід-
ження представляє великий науковий інтерес. У топонімії відобра-
жаються природні реалії, особливості освоєння означеної території,

етнокультурні й етномовні контакти, ідеологія, світосприйняття та світогляд людей. Топоніми різного віку, і походять вони з мов – і з тих, що сьогодні існують, і з тих, що зникли. Давні топоніми існують серед назв водойм, рельєфу й назв населених пунктів. Деякі з них важко етимологізувати, тобто виявити їх походження. Зазвичай, версії таких назв широко відображені в народних легендах.

Термін «топонімічна система» трактують, по-перше, як усі найменування певної території; по-друге, тлумачать як сукупність окремих видів топонімів – гідронімів, ойконімів, оронімів, урбанонімів, гелонімів тощо, ряди топонімів, співвідносні за якоюсь структурною або семантичною ознакою. Донедавна основним аспектом ономастичних досліджень був онтологічний, тобто топонімічну систему, наприклад, вивчали саму по собі, у вигляді карти, словника й інших якихось системних об'єднань, які існують відокремлено від людини. Насправді ж виникнення, існування і розвиток топонімічної системи не може бути без опосередкованого мислення. Географічні назви не пов'язані з географічним об'єктом безпосередньо, між ними стоїть людина. Топонімічна система – це сукупність топонімів певного етносу у визначеному часі на окресленій території [16,147].

Топонімічна картина світу, будучи пов'язаною з просторовим концептом, має територіальний характер, регіональні особливості, які зазвичай розглядають як регіональний менталітет, тобто біологічно, історично та соціально зумовлену систему стереотипів, які функціонують в означеному регіоні.

Сукупність топонімів, наприклад Волино-Поліського краю, утворює власне топонімічне середовище в топонімічній системі України, яка має топонімічний континіум – безперервний процес топонімізації за часом та простором. У широкому розумінні топонімічна система – це сукупність елементів, які взаємодіють, взаємопов'язані й становлять визначену єдність, топонімічний ареал. Ця система як єдність визначає наявність певної структури, внутрішньої ієрархічної впорядкованості всіх підструктур, які до неї входять. Узявши до уваги тезу, що визначена єдність системи ґрунтується на єдності території, часу й мови, можна зробити такий висновок: аспект, який дасть змогу об'єднати всі без винятку топоніми, слід шукати за межами мовної системи. Таким об'єднувальним аспектом, зокрема, є ментальний компонент, оскільки онтологічне буття топонімічної системи завжди поєднується з ментальним існуванням, топонімічна система як частина мовної системи існує у свідомості носіїв мови, які представляють Волино-Поліський регіон.

Розвиток будь-якої онтологічної суті системи втілюється через її відображення у свідомості, оскільки будь-яка мовна система існує передусім у свідомості конкретної людини. Топонімія – унікальна підсистема мови, частина культурного середовища народу, його світосприйняття, світорозуміння та світоконструювання. У тому, що бере людина з навколишнього світу, щоб закріпити в назві, відображає її знання про навколишнє середовище, ракурс, через який вона дивиться на світ.

Топонімічне найменування відбувається в аспекті усвідомлення побутових цінностей. Серед них вирізняються *природні цінності* – ті властивості об'єкта, які мають стосунок до фізичного здоров'я і благополуччя людини (Грибовиця, Житані, Жиричі, Рожище, Руда, Смоляри та ін.); *формальні* – ті, що розуміються як особливі якості величини, форми об'єкта (Велицьк, Висоцьк, Мокрани, Плоске, Угли); *пізнавальні* – важливі для включення відомостей про просторові реалії в загальний фонд енциклопедичних і спеціальних знань (Головно, Верб, Берестечко, Колодежі, Луцьк, Мокрець, Несухойжи, Омельно, Устилуг); *споживчі* – пов'язані зі сприйняттям реалій у контексті уявлення про прекрасне, гармонійне (Білин, Білий Сток, Білополь, Боголюби, Озеряни); *історичні* – які детермінують назву місця за його зв'язком із неординарними подіями минулого та сьогодення (Брани, Волиця, Зимне, Торговиця, Теремно та ін.).

Системність у топонімії, з погляду дослідників, проявляється у впорядкованості принципів, способів і засобів номінації топооб'єктів. На думку Ю. А. Карпенка, топонімічна система включає інвентар утворювальних засобів, опозиції цих засобів, територію. Розвиток топонімії в історичному процесі – це взаємодія трьох сил: традиції, системи й людської допитливості [7].

Кожну топонімічну систему слід трактувати як територіальну. Географічні назви створюються за моделями, що характеризуються хронологічною і географічною зумовленістю (приуроченістю); системність пронизує всі мовні елементи топонімії.

За походженням топоніми, зокрема Волині та Полісся, можна поділити на дві частини – ті, що створені в процесі суспільно-історичного розвитку (їх переважна більшість) та стихійні. Наприклад, назви сіл Воцатин, Бортнів, Бортнове, Бортяхівка та інші засвідчують, що їхні жителі колись займалися бортництвом. Інші, зазвичай меморіальні, мають соціально-історичну або ідеологічну спрямованість. Вони зазвичай не мають безпосереднього зв'язку з відпо-

відною реальією і є пропагандистськими посвятами та символами. Унаслідок цього з'явилися назви населених пунктів Першотравневе, Радянське, Жовтневе. Наприклад, у Волинській області: с. Жовтневе Володимир-Волинського району, селище Жовтневе Іваничівського району, с. Першотравневе (нині Боголюби) Луцького району. У межах України, за даними 1987 року, зареєстровано 96 назв «Жовтневе», 60 – «Червоне», 79 – «Веселе» [1].

Важливим джерелом формування історично утворених топонімів слугують місцеві географічні терміни. Українське Полісся, зокрема поліська частина Волині, відзначається болотами, багнами, трясовинами, що засвідчують карти [2]. Особливості цього ландшафту відображено в назвах багатьох поліських сіл: Мокре (Старовиживський району), Багно, Заболоття (Ратнівський), Заболоття (Любомльський), Заболоття (Володимир-Волинський), Гадьмате, хутір Болотце (Любешівський), Середнє Болото, Наболоття, Заболото – Бузаки (Камінь-Каширський). Назва Бузаки походить від слова «буза» – трясовина, мутна вода в річці, озері; грузьке болото з рідкою багнюкою. Гать, Гадьмате (гать – болото, що не висихає, завжди заболочене місце в долині, яке завалюється ломаччям, укладається полінами дров чи соломою для проїзду чи проходу: гать – дорога на болоті).

Найбільш давній шар представляє гідронімія, а в її ряду односкладні та двоскладні гідроніми – Буг (Західний), Стир, Шацькі озера, озеро Цир, Стохід, Турія, Прип'ять та ін.

Значення лінгвістичних даних особливо пізнавальне для реконструкції давніх періодів історії, передусім тоді, коли відсутні інші джерела. Вони майже завжди допомагають розкрити стан давніший, ніж той, який відображено в писемній традиції. Особливо це стосується назв населених пунктів.

Дослідження з ойконімії слід проводити за принципами науковості, об'єктивності й історизму, застосовувати порівняльно-історичний, проблемно-хронологічний та статистичний методи аналізу. Останній дає можливість визначити повторюваність моделі ойконіма. Ойконіми досліджуються також за допомогою лінгвістичних методів. Зокрема, метод лінгвістичного опису має такі етапи, як збір, обробка та інтерпретація ойконімічного матеріалу, використання анкетування для уточнення вмотивованості деяких ойконімів.

Для опису типів та розуміння способу утворення топонімів сприятиме структурний (формантний) метод. Для загальної характеристики топонімії використовуються лінгвогеографічний (ареаль-

ний) та статистичний методи. Під час аналізу топонімічних фактів слід ураховувати специфічність ономастичної лексики, відокремленість її від інших лексичних шарів у різні періоди історії краю.

Комплексне топонімічне дослідження неможливе без використання картографічного методу, він ґрунтується на використанні картографічних матеріалів для опису топонімів досліджуваної території, їх розміщення, залежності від природних та соціальних умов.

Отже, топонімічне дослідження вимагає застосування різноманітних методів та прийомів вивчення лінгвістичного, географічного й історичного характеру для конкретизації, поглиблення знань про виникнення та використання географічних назв.

Запитання для самоконтролю

1. Що таке топоніміка як наука?
2. Що означає термін «топонімія»?
3. Які науки використовують знання з топоніміки?
4. Чому назви є історичним джерелом?
5. Які групи топонімів вивчає топоніміка?
6. Що вивчає гідронімія?
7. Що вивчає оронімія?
8. Що вивчає ойконімія?
9. Яке значення має основний закон топоніміки для вивчення назв географічних об'єктів?
10. Які причини зникнення у XX і XXI ст. українських населених пунктів?

Список використаної та рекомендованої літератури

1. Адміністративно-територіальний устрій Української РСР. – К. : [б. в.], 1987. – 1063 с.
2. Атлас Волинської області. – М. : Геодезія і картографія, 1991. – С. 2.
3. Афанасьєв Олег Євгенович. Географічне дослідження топонімічної системи України : дис. ... канд. геогр. наук : 11.00.11 / Дніпропетр. нац. ун-т / Олег Євгенович Афанасьєв. – К., 2006. – 276 с.
4. Бондаренко Г. З історії назв районних центрів, міст і селищ міського типу Волинської області / Г. Бондаренко, В. Кихтюк // Пед. пошук. – 1999. – № 21. – С. 75–78.
5. Введение в специальные исторические дисциплины. – М. : МГУ, 1990. – 276 с.

6. Вспомогательные исторические дисциплины: историография и теория. – К. : Наук. думка, 1988. – 280 с.
7. Карпенко Ю. О. Давньоруська основа словотвору українських топонімів / Ю. О. Карпенко // Питання історії української мови. – К. : Наук. думка, 1970. – С.170–196.
8. Кобрин В. Вспомогательные исторические дисциплины / В. Кобрин, Г. Леонтьева, П. Шорин. – М. : Просвещение, 1984. – 208 с.
9. Кругляк Ю. Ім'я вашого міста / Ю. Кругляк. – К. : Наук. думка, 1978. – 152 с.
10. Купач Тетяна Геннадіївна. Методика географо-топонімічного аналізу території України (на прикладі ойконімів) : дис. ... канд. геогр. наук / Тетяна Геннадіївна Купач. – К., 2007. – 26 с.
11. Мурзаев Э. География в названиях / Э. Мурзаев. – М. : Наука, 1982. – 177 с.
12. Мурзаев Э. Словарь народных географических терминов / Э. Мурзаев. – М. : Мысль, 1984. – 653 с.
13. Никонов В. Введение в топонимику / В. А. Никонов. – М. : Наука, 1985. – 176 с.
14. Ономастика України першого тисячоліття нашої ери / Є. Отін. – К. : Наук. думка, 1992. – 274 с.
15. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / Н. В. Подольская. – М. : Наука, 1978. – 298 с.
16. Современная топонимика : сб. ст. памяти Е. М. Поспелова / отв. ред. А. В. Барандеев. – М. : Наука, 2009. – 420 с. : илл., карты.
17. Спеціальні історичні дисципліни : навч. посіб. / В. О. Замлинський, М. Ф. Дмитрієнко, Т. А. Балабушевич та ін. ; за ред. В. О. Замлинського, М. Ф. Дмитрієнко. – К. : КДУ, 1992. – 324 с.
18. Спеціальні історичні дисципліни. Довідник : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / редкол. : В. А. Смолій (гол. ред.) ; І. Н. Войцехівська (кер. авт. кол.), В. В. Томазов, М. Ф. Дмитрієнко та ін. – К. : Либідь, 2008. – 520 с. (Топоніміка історична, с. 468–477).
19. Суперанская А. Что такое топонимика? / А. Суперанская. – М. : Наука, 1985. – 177 с.
20. Фененко М. Земля говорит / М. Фененко. – К. : Веселка, 1974. – 128 с.
21. Шульгач В. Ойконімія Волині. Етимологічний словник-довідник / В. Шульгач. – К. : Кий, 2001. – 156 с. (1100 ойконімів).
22. Янко М. Топонімічний словник України : словник-довідник / М. Янко. – К. : Знання, 1998. – 432 с.

ЛЕКЦІЯ 2. ТОПОНІМ ЯК ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО

- 2.1. Географічні назви як історичне джерело.
- 2.2. Носії топонімічної інформації. Законодавство.
- 2.3. Історичність топонімії.
- 2.4. Основний закон топоніміки.

Історичні джерела мають свою класифікацію, де звичайно є місце й географічним назвам. Вони, з одного боку, належать до писемних джерел, оскільки представлені в картографічних та інших матеріалах, з іншого – можуть представляти усну народну історію, оскільки живуть, особливо мікротопоніми, в історичній пам'яті людей і не фіксовані на різних матеріальних носіях. Але в будь-якому разі топоніми є цінними для історичної науки як суспільне явище. Водночас жоден із них не виникає стихійно, а тільки як закономірність та потреба назвати географічний об'єкт. У такому аспекті географічні назви й трактуємо в цій лекції.

2.1. Географічні назви як історичне джерело

Топоніми представляють інтерес для багатьох наук, передусім для історії, географії, лінгвістики. Тому топоніміка як розділ ономастики [24; 25] вивчає, аналізує сукупність географічних назв, їх походження, еволюцію, смислове значення, повторюваність моделі.

Для багатьох досліджень з історичної географії, етнографії, демографії, для вивчення руху племен і народів, розселення і переселення, для освоєння земних та оксаничних просторів географічні назви є джерелом і орієнтиром у світі назв.

Топоніміка має значення і для дослідження історичної географії України, і для вивчення давньої та середньовічної історії і наступних епох. Без локалізації подій, без чіткого уявлення звідки й куди рухалася кожна цивілізація, де саме виникав та зберігався той чи той досвід життя для наступних поколінь, неможливо правильно й усебічно відтворити історичний процес.

Відомості з історичної географії і топоніміки накопичувалися залежно від освоєння людством планети від найдавніших часів. Назви – сліди цього процесу: вони засвідчують географічні відкриття й імена тих, хто їх здійснював. Писемні пам'ятки давнини донесли до нас тисячі назв, які давали стародавні вавилоняни, греки, римляни, єгиптяни, китайці, індійці й інші народи. У них збережено нагомий шар історії людства.

Вітчизняна топонімія має достатню кількість літописних пам'яток, які розповідають про виникнення назв історико-географічних об'єктів [24; 27; 28; 29]. Аналіз літописних відомостей дає можливість установити, спираючися на назви й порівнюючи їх з іншими джерелами, кордони розселення давніх племен і народів та кордони державних утворень.

Багато інформації про назви містять описи (люстрації) замків, маєтків інших об'єктів приватної власності, які склалися в часи середньовіччя, зокрема на українських землях під владою Литви й Польщі [23; 50; 51].

Із XVIII ст. під владою Росії урядовці збирали й аналізували назви географічних об'єктів Чернігівського намісництва, що стало початком великої та копіткої роботи. Військове відомство Росії випустило «Збірник військових оглядів західної Росії (1886)» [36]. У штабі Київського військового округу було зібрано й видано «Військово-статистичний огляд Волинської губернії (1887)» [9].

Назви – важливі носії інформації для історичної науки. Їх пошук і фіксація звертають дослідників до різних носіїв історичної пам'яті. Джерелами вивчення топоніміки є документи фондів державних архівів, музеїв, бібліотек, зокрема історико-картографічні матеріали. Також цінними є археографічні видання, які часто містять уже аргументовані та науково опрацьовані відомості. Серед опублікованих археографічних збірників важливим топонімічним джерелом є «Архів князів Сангушків» [51].

У вітчизняній історії і нині актуальні для вивчення топонімів такі видання, як «Архів Південно-Західної Росії» [2; 3], збірники законів УРСР [13] і сучасної України, які стосуються змін адміністративно-територіального поділу.

Волинська топоніміка представлена вагомим для збереження географічних назв «Аласом історії культури Волині» (2008) [4]. У ньому вчені розробили ономастичні й топонімічні карти, які засвідчують розмаїття географічних назв Волинської області, зокрема населених пунктів, що є важливим джерелом для історії та лінгвістики.

У різних регіонах України топоніміку досліджували такі вчені: у Галичині – Я. Дашкевич [11]; на Полтавщині – К. Цілуйко [44]; на Поділлі – Д. Бучко [6]; на Закарпатті – К. Галас [10]; на Прикарпатті – М. Худаш [43]; на Чернігівщині – О. Виноградський [8]; на Буковині – М. Карпенко [5]. Топоніми вивчали також М. Янко [49], Ю. Кругляк [20], які склали топонімічні словники, що є основою сучасних довідкових історичних порівняльних експертиз.

Глибокі дослідження питв географічних об'єктів Волині та Полісся здійснив О. Цинкаловський, що фіксує дитомний словник «Стара Волинь і Волинське Полісся (1982-1984)» [46]. Послідовниками О. Цинкаловського стали М. Корзюнок, В. Покильчук, Л. Пучковський, Г. Гуртовий, В. П'ясецький. Топоніміку досліджували професори Волинського національного університету імені Лесі Українки Г. Аркушин і В. Давидюк.

Окремі публікації з топоніміки представили Г. Бондаренко, В. Кихтюк (історичний аспект), Л. Василюк (географічний аспект), І. Веремійчик (господарсько-економічний аспект) [7] та ін.

2.2. Носії топонімічні інформації. Законодавство

Топонімічними джерелами передовсім є власне географічні назви. Їхнє існування свідчить про історію, яку вони містять у собі й можуть відкрити допитливому дослідникові. Утім для історика завжди важливим є існування можливості підтвердження теперішньої назви іншими джерелами матеріальної та духовної культури.

Носіями інформації про топонімічні джерела є фонди документів архівів і музеїв та власне географічні об'єкти. Картографічні матеріали – карти, схеми, атласи – є також носіями важливої інформації, що дає змогу порівнювати, перевіряти та локалізувати топоніми за простором і часом [4; 16; 18; 51].

Важливими є географічні й топонімічні довідники та словники [12; 31; 32; 33], серед яких виділяється вичерпністю переліку сучасних населених пунктів словник поштової індексації [14], створений на основі законодавства про адміністративно-територіальний устрій України. Саме він дає можливість виявити повторюваність моделі сучасних назв міст і сіл різних регіонів України.

Ще одним джерелом є усна народна творчість – пісні, перекази, легенди, міфи тощо. Часто така інформація може бути єдиною, яка підтверджує певний топонім щодо його історичності. Багато такої інформації можна почерпнути навіть із краєзнавчих досліджень. Тільки з 1991 р. центральні й регіональні видавництва випустили тисячі історико-краєзнавчих книг і статей, у яких представлено назви географічних об'єктів задля фіксації подій. В історико-краєзнавчих нарисах переважно наведено різні відомості, легенди й перекази про заснування та найменування чи зміну назви населеного пункту [5; 21; 22; 41; 42].

Широке використання інформаційних технологій дає можливість використати інтернет-ресурси, долучити їх до історико-порівняльно-

го аналізу. Розмаїття електронної інформації вимагає ретельного її осмислення, перевірки й лише тоді використання. У цьому допомагають ГІС-технології.

Отже, інформаційна база топонімії України загалом й кожного регіону стає все об'ємнішою і доступнішою для ознайомлення та використання.

Оскільки географічні назви, особливо мікротопоніми, часто змінюються, зникають або з'являються у великій кількості нові, то постає суспільна потреба в упорядкуванні назв і виробленні відповідної державної політики. Топонімічні комісії, які можуть створюватися і райони, і в області та в кожному населеному пункті, за потреби можуть у своїй діяльності спиратися на законодавство.

Основні законодавчі акти України: «Закон про географічні назви», «Закон про мови», які вміщено в додатках до лекції.

Додатки

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про географічні назви

(Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2005, N 27, ст.360)

Цей Закон визначає правові основи регулювання відносин та діяльності, пов'язаних із встановленням назв географічних об'єктів, а також унормуванням, обліком, реєстрацією, використанням та збереженням географічних назв.

Встановлення назв географічних об'єктів, а також їх унормування, облік, реєстрація, використання та збереження має важливе значення для вирішення завдань національної безпеки, розвитку економіки, науки і освіти, державного будівництва, міжнародного співробітництва, а також у повсякденному житті громадян.

Стаття 1. Основні терміни

У цьому Законі наведені нижче терміни вживаються у такому значенні:

географічні назви – власні назви географічних об'єктів, що застосовуються для їх розпізнавання та встановлення відмінності від інших об'єктів;

географічні об'єкти – цілісні й відносно стабільні утворення Землі природного або антропогенного походження, що існують або існували в минулому й характеризуються певним місцеположенням: географічні – материки, гори, хребти, скелі, ущелини, льодовики,

річчями, гірчичниці, яри, балки, скеляни, яси, вулкани, печери тощо; гідрографічні – океани, моря, затоки, протоки, лимани, озера, болота, водосховища, річки, канали тощо; адміністративно-територіальні – держави, автономні території, області, райони, міста, селища, села тощо; соціально-економічні – залізничні станції, роз'їзди, порти, пристані, аеропорти тощо; природно заповідні – природні парки, заповідники, заказники, заповідні урочища й інші подібні об'єкти;

найменування та перейменування географічних об'єктів – присвоєння назв географічним об'єктам відповідними органами державної влади або органами місцевого самоврядування;

унормування географічних назв – вибір найбільш уживаних і прийнятих географічних назв та визначення їх написання мовою, якою вони вживаються, за встановленими правилами.

Стаття 2. Законодавство України про географічні назви

Законодавство України про географічні назви базується на Конституції України, інших нормативно-правових актах, міжнародних договорах України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Стаття 3. Сфера дії цього Закону

Дія цього Закону поширюється на регулювання відносин та діяльності, пов'язаних із встановленням назв географічних об'єктів, унормуванням, обліком, реєстрацією, використанням та збереженням назв географічних об'єктів, що знаходяться на території України, континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони, а також назв географічних об'єктів Землі, відкритих українськими дослідниками і вченими, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Цей Закон також регулює відносини щодо використання в Україні назв географічних об'єктів, що знаходяться на території інших держав, а також географічних об'єктів Землі, на які не поширюються суверенітет та юрисдикція будь-якої держави.

Стаття 4. Спеціально уповноважений орган виконавчої влади з питань географічних назв

Спеціально уповноваженим органом виконавчої влади з питань установлення, унормування, обліку, реєстрації, використання та збе-

реження географічних назв є спеціально уповноважений орган виконавчої влади з питань геодезії, картографії та кадастру (далі – спеціально уповноважений орган виконавчої влади з питань географічних назв).

Спеціально уповноважений орган виконавчої влади з питань географічних назв:

бере участь у визначенні державної політики щодо встановлення назв географічних об'єктів, а також унормування, обліку, реєстрації, використання та збереження географічних назв;

здійснює міжвідомчу координацію діяльності, пов'язаної з встановленням, обліком, реєстрацією та збереженням географічних назв;

розробляє та затверджує нормативно-правові та нормативно-технічні акти з питань встановлення, унормування, обліку, реєстрації, використання та збереження географічних назв;

організовує проведення відповідної експертизи географічних назв; забезпечує створення та ведення Державного реєстру географічних назв;

контролює використання та збереження географічних назв; здійснює міжнародне співробітництво з питань встановлення, унормування, збереження, обліку, реєстрації географічних назв, а також створення та ведення Державного реєстру географічних назв.

Нормативно-правові акти спеціально уповноваженого органу виконавчої влади з питань географічних назв, прийняті в межах його компетенції, є обов'язковими для інших центральних та місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування.

Спеціально уповноважений орган виконавчої влади з питань географічних назв здійснює інші повноваження, передбачені законами та Положенням про нього.

Для розробки та формування основних принципів встановлення та унормування географічних назв при спеціально уповноваженому органі виконавчої влади з питань географічних назв утворюється Міжвідомча науково-методична рада з питань географічних назв. Основні її завдання і повноваження визначаються Положенням про Міжвідомчу науково-методичну раду з питань географічних назв, яке затверджується Кабінетом Міністрів України.

Стаття 5. Встановлення географічних назв

Встановлення географічних назв включає виявлення існуючих або відомих у минулому історичних географічних назв, найменування та перейменування географічних об'єктів.

Географічні назви виявляються документами відповідних органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також картографічними, статистичними, архівними, енциклопедичними, довідковими та історичними джерелами.

Виявлення географічних назв, не зафіксованих у документах чи історичних джерелах, здійснюється шляхом опитування, у тому числі за допомогою засобів масової інформації, населення, яке проживає на даній території, краєзнавців, географів, істориків та інших фахівців, під час картографування території або проведення топонімічних досліджень.

Назва, яка присвоюється географічному об'єкту, повинна відображати найбільш характерні ознаки цього об'єкта, враховувати географічні, історичні, природні та інші умови місцевості, де він розташований, думку населення, яке проживає на цій території, вписуватися в існуючу систему назв цієї території і складатися з мінімальної кількості слів.

Географічним об'єктам можуть присвоюватися імена вчених, дослідників та інших осіб, які брали участь у їх відкритті, вивченні, створенні або заснуванні.

Імена видатних державних або громадських діячів, представників науки, культури чи інших осіб, діяльність яких не пов'язана з відповідними географічними об'єктами, можуть присвоюватися посмертно, і лише у виняткових випадках з урахуванням думки більшості населення, яке проживає на території, де розташовані ці об'єкти. Врахування думки більшості населення здійснюється відповідно до закону про референдуми.

Назви адміністративно-територіальних одиниць, як правило, повинні бути похідними від найменування тих адміністративних одиниць, які є їх адміністративними центрами, або географічного чи історичного найменування тієї частини території, де розташовані ці адміністративно-територіальні одиниці.

Назви залізничних станцій, портів, пристаней, аеропортів та інших об'єктів транспорту, як правило, повинні бути похідними від назв населених пунктів або їхніх частин, у яких або поряд з якими вони розташовані. Зазначені об'єкти транспорту, розташовані поза населеними пунктами, як правило, найменовуються з урахуванням назв найближчих значних географічних об'єктів.

Присвоєння однієї і тієї ж назви кільком однорідним географічним об'єктам у межах одного населеного пункту або району не допускається.

Перейменування географічних об'єктів можливе, як виняток, у таких випадках:

повторення назв однорідних географічних об'єктів у межах однієї адміністративно-територіальної одиниці;

необхідності повернення окремим географічним об'єктам їхніх історичних назв;

суттєвої зміни функції або призначення географічного об'єкта.

Перейменування географічних об'єктів здійснюється з урахуванням думки більшості населення, яке проживає на території, де розташовані ці об'єкти, відповідно до закону про референдуми.

Стаття 6. Унормування географічних назв

Унормування географічних назв здійснюється з метою упорядкування та встановлення єдиної форми написання географічних назв України з урахуванням історичних, етнічних, мовних та інших особливостей, результатів спеціальних наукових досліджень, а також визначення правил передачі й написання іншомовних географічних назв відповідно до загальновизнаних міжнародних правил.

Назви географічних об'єктів, що знаходяться на території України, утворюються і передаються державною мовою за нормами і правилами українського правопису в усіх сферах їх офіційного застосування відповідно до Закону України «Про мови в Українській РСР».

У місцях компактного проживання національних меншин України зберігається застосування історично утворених географічних назв з інших мов. Унормування таких географічних назв та їх передача державною мовою здійснюється з урахуванням мовних особливостей більшості населення, яке проживає на цій території.

Написи на дорожніх знаках, вивісках та інших покажчиках назв географічних об'єктів, що знаходяться на території України, подіюються державною мовою.

На покажчиках назв географічних об'єктів, призначених для міжнародного використання, а також у місцях компактного проживання національних меншин України поряд з назвою державною мовою може розміщуватися її латиноалфавітний відповідник або назва відповідною мовою. Назва іншою мовою розташовується під назвою державною мовою і подається не більшим за розміром шрифтом.

В офіційних документах, друкованих засобах масової інформації, картографічних, довідкових, енциклопедичних, навчальних та інших виданнях назви географічних об'єктів України передаються літерами

латинського чи іншого алфавіту з унормованою державною мовою назв географічного об'єкта за правилами, встановленими спеціально уповноваженим органом виконавчої влади з питань географічних назв.

Призначені для використання в Україні назви географічних об'єктів, що знаходяться на території інших держав, а також географічних об'єктів, на які не поширюються суверенітет та юрисдикція будь-якої держави, передаються державною мовою з мови оригіналу. Унормування таких географічних назв здійснюється за правилами, встановленими спеціально уповноваженим органом виконавчої влади з питань географічних назв.

Стаття 7. Органи, які здійснюють найменування та перейменування географічних об'єктів

Найменування та перейменування географічних об'єктів у межах визначених законом повноважень та відповідно до вимог цього Закону здійснюють:

Верховна Рада України – щодо найменування та перейменування одиниць адміністративно-територіального устрою України (шляхом внесення змін до Конституції України), населених пунктів і районів, а також географічних об'єктів, створених за рішеннями Верховної Ради України;

Президент України – щодо географічних об'єктів, створених відповідними рішеннями Президента України;

Кабінет Міністрів України – щодо географічних об'єктів, створених відповідними рішеннями Кабінету Міністрів України, географічних об'єктів, розташованих на територіях декількох одиниць адміністративно-територіального устрою України, а також географічних об'єктів Землі, відкритих або досліджених українськими дослідниками і вченими за поданням спеціально уповноваженого органу виконавчої влади з питань географічних назв;

Київська та Севастопольська міські ради – щодо географічних об'єктів, розташованих на території міста, у випадках та в порядку, встановлених відповідними законами;

Верховна Рада Автономної Республіки Крим, обласні ради – щодо географічних об'єктів, розташованих на території кількох районів у межах відповідно Автономної Республіки Крим чи області;

районні ради – щодо географічних об'єктів, розташованих на території кількох сіл, селищ чи міст у межах відповідного району;

сільські, селищні, міські ради – щодо географічних об'єктів, розташованих відповідно на території села, селища, міста.

Рішення щодо найменування та перейменування географічних об'єктів набирають чинності одночасно з набранням чинності відповідно законом про Державний бюджет України, рішеннями Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Сімферопольської міських рад про бюджети на відповідний рік, якими передбачаються видатки, пов'язані з таким найменуванням та перейменуванням.

Стаття 8. Порядок найменування та перейменування географічного об'єкта

Пропозиції щодо найменування та перейменування географічного об'єкта з необхідним обґрунтуванням, картографічними матеріалами, розрахунками та кошторисами витрат, пов'язаних з таким найменуванням та перейменуванням, у межах, визначених законом, можуть вносити органи влади, підприємства, установи, організації та громадяни України.

Пропозиції щодо найменування та перейменування географічного об'єкта вносяться до відповідних органів, зазначених у статті 7 цього Закону. Розгляд таких пропозицій, якщо інше не передбачено Конституцією України та законом, обов'язково має здійснюватися з урахуванням відповідно:

пропозицій відповідних рад – щодо найменування та перейменування географічних об'єктів, розташованих на території кількох адміністративно-територіальних одиниць;

висновку центрального органу виконавчої влади з питань транспорту – щодо найменування та перейменування залізничних станцій, портів, пристаней, аеропортів та інших об'єктів транспорту;

висновку відповідних центральних органів виконавчої влади – щодо найменування та перейменування гідровузлів, водосховищ, каналів, родовищ корисних копалин, інших подібних об'єктів, територій, об'єктів природно-заповідного фонду тощо.

Пропозиції та рішення щодо найменування та перейменування географічних об'єктів направляються у встановленому порядку на відповідну експертизу.

Географічні об'єкти, що утворюються за рішенням Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, найменуються відповідними рішеннями про їх утворення згідно з вимогами цього Закону.

Пропозиції та рішення органій державної влади щодо найменування або перейменування географічних об'єктів направляються на відповідну експертизу до спеціально уповноваженого органу з географічних назв у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України.

Порядок найменування та перейменування географічних об'єктів, що складають систему адміністративно-територіального устрою України, визначається окремим законом.

Стаття 9. Облік назв географічних об'єктів.

Державна реєстрація географічних назв

Назви географічних об'єктів, що знаходяться на території України, а також назви географічних об'єктів інших країн світу, які використовуються в Україні, підлягають обліку та державній реєстрації.

Державну реєстрацію географічних назв здійснює спеціально уповноважений орган виконавчої влади з питань географічних назв.

Облік назв географічних об'єктів, крім спеціально уповноваженого органу виконавчої влади з питань географічних назв, здійснюють також органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, до повноважень яких належить здійснення найменування та перейменування географічних об'єктів.

Порядок створення та ведення Державного реєстру географічних назв, а також надання інформації щодо встановлення географічних назв для їх реєстрації визначається Положенням про Державний реєстр географічних назв, яке розробляється спеціально уповноваженим органом виконавчої влади з питань географічних назв, за погодженням зі спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади в галузі економіки, спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади в галузі фінансів та Антимонопольним комітетом України, і затверджується Кабінетом Міністрів України.

Органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, наукові та інші установи й організації в межах своїх повноважень можуть видавати офіційні каталоги, довідники географічних назв, зміст яких затверджується (погоджується) спеціально уповноваженим органом виконавчої влади з питань географічних назв.

Стаття 10. Використання та збереження географічних назв

Географічні назви, встановлені згідно з цим Законом, є обов'язковими для застосування органами державної влади, органами місце-

ного самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, масовою інформацією, а також у навчальних, картографічних, довідкових, енциклопедичних виданнях, оголошеннях, рекламах, ви-
скажках, дорожніх покажчиках, поштових відправленнях та інших
сферах їхнього офіційного застосування.

Назви географічних об'єктів України як складова частина істо-
ричної і культурної спадщини Українського народу – громадян
України всіх національностей охороняються державою.

Стаття 11. Державний контроль за встановленням, унормуванням, обліком, реєстрацією та збереженням географічних назв

Державний контроль за встановленням, унормуванням, обліком,
реєстрацією та збереженням географічних назв здійснюється:

підповідними центральними органами виконавчої влади;
спеціально уповноваженим органом виконавчої влади з питань
географічних назв;

місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого са-
моврядування в межах їх територій та повноважень.

Стаття 12. Фінансування діяльності, пов'язаної із встановленням, унормуванням, обліком, реєстрацією та збереженням географічних назв, створенням та веденням Державного реєстру географічних назв

Фінансування діяльності, пов'язаної із встановленням, унорму-
ванням, обліком, реєстрацією та збереженням географічних назв, а та-
кож створенням та веденням Державного реєстру географічних назв,
здійснюється за рахунок бюджетних коштів та інших джерел, не
заборонених законодавством України.

Найменування або перейменування географічних об'єктів за про-
позицією органу місцевого самоврядування здійснюється за рахунок
коштів відповідного місцевого бюджету.

Найменування або перейменування географічних об'єктів за про-
позицією органу виконавчої влади здійснюється за рахунок коштів
державного бюджету, передбачених на фінансування діяльності
визначеного органу.

Найменування або перейменування географічних об'єктів за
пропозицією підприємств, установ, організацій та громадян України
може здійснюватися за рахунок коштів відповідного бюджету або за

рахунок коштів підприємств, установ, організацій та громадян України у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Стаття 13. Міжнародне співробітництво з питань встановлення, унормування, обліку, реєстрації, використання, збереження географічних назв, створення та ведення Державного реєстру географічних назв

Міжнародне співробітництво з питань встановлення, унормування, обліку, реєстрації, використання, збереження географічних назв, створення та ведення Державного реєстру географічних назв здійснюється відповідно до нормативно-правових актів України та міжнародних договорів України.

Держава сприяє міжнародному співробітництву з питань встановлення, унормування, обліку, реєстрації, використання, збереження географічних назв, створення та ведення Державного реєстру географічних назв.

Співробітництво з органами, діяльність яких пов'язана з встановленням, унормуванням, обліком, реєстрацією, використанням, збереженням географічних назв, створенням та веденням реєстру географічних назв, топонімічними та подібними службами, науково-дослідними центрами зарубіжних країн, міжнародними та громадськими організаціями, фондами забезпечується і координується спеціально уповноваженим органом виконавчої влади з питань географічних назв за погодженням із Міністерством закордонних справ України.

Стаття 14. Відповідальність за порушення законодавства про географічні назви

Особи, винні у порушенні законодавства про географічні назви, несуть відповідальність відповідно до законів України.

Прикінцеві положення

1. Цей Закон набирає чинності з дня його опублікування.
2. Кабінету Міністрів України протягом шести місяців з дня набрання чинності цим Законом:

підготувати та подати на розгляд Верховної Ради України пропозиції щодо приведення законів України у відповідність із цим Законом;

привести свої нормативно-правові акти у відповідність із цим Законом;

відповідно до своєї компетенції забезпечити прийняття нормативно-правових актів, передбачених цим Законом;

забезпечити перегляд і скасування центральними і місцевими органами виконавчої влади їх нормативно-правових актів, що суперечать цьому Закону.

Президент України

В. ЮЩЕНКО

м. Київ, 31 травня 2005 року N 2604-IV

V. МОВА НАЗВ

Стаття 31. Мова топонімів і картографічних видань

1. Топоніми – географічні назви, назви адміністративно-територіальних одиниць, залізничних станцій, вулиць, майданів тощо утворюються і подаються державною мовою, а в разі потреби наводиться їх латино-алфавітний відповідник (транслітерація).

2. У місцевостях, де більшість населення становлять громадяни, які належать до національних меншин України, поряд з топонімом державною мовою може відтворюватися його відповідник мовою національної меншини. Топонім мовою національної меншини розміщується під українським топонімом і виконується меншим за розміром шрифтом.

3. Відтворення українських топонімів іншими мовами здійснюється шляхом транслітерації назв у їхньому українському звучанні.

4. Іншомовні топоніми подаються державною мовою згідно з українським правописом.

5. Картографічні видання, призначені для використання в Україні, виготовляються і публікуються державною мовою.

ЗАКОН УКРАЇНИ «ПРО МОВИ В УКРАЇНІ»

РОЗДІЛ V МОВИ НАЗВ

Стаття 28. Мова топонімів

1. Топоніми (географічні назви) – назви адміністративно-територіальних одиниць, залізничних станцій, вулиць, майданів і т. ін. – утворюються і подаються державною мовою. У межах території, на якій поширена регіональна мова, що відповідає умовам частини третьої статті 8 цього Закону, поруч із топонімом державною мовою відтворюється його відповідник цією регіональною мовою. У разі потреби наводиться латиноалфавітний відповідник (транслітерація) топоніму, поданого державною мовою.

2. Відтворення українських топонімів регіональною мовою здійснюється відповідно до традицій мови відтворення. Їх відтворення іншими мовами здійснюється у транскрипції з державної мови.

3. Топоніми з-поза меж України подаються державною мовою у транскрипції з мови оригіналу.

4. Картографічні видання, призначені для використання в Україні, готуються і видаються українською мовою.

2. 3. Історичність топонімії

Проблема історичності викликана існуванням людини й людства, оскільки поняття *історія* використовується стосовно суспільства. Слід зазначити, що саме назви різних об'єктів, передовсім мікротопонімів, лежать в основі сприйняття навколишнього світу дитиною, яка починає розрізняти його за назвами. Пізніше, у зв'язку з освоєнням історичного досвіду й знань, дитина починає розрізняти географічні об'єкти, які визначають її рідну землю та планету. Розширення світогляду сприяє поповненню знань і розумінню історичного простору, в якому людина живе.

Назви часто визначають напрям освоєння територій: Зауралля, Забайкалля, Затурці, Залісся; появу і статус окремого регіону в часі та його кордонів (Галичина, Подніпров'я, Подністров'я та ін.).

У гідронімії існує багато назв, які давали різні народи одним і тим самим водним об'єктам, наприклад: Борисфен і Дніпро, Істра і Дунай, Ітиль і Волга, Понт Евксинський і Чорне море та ін.

Отже, історичність у топонімії визначаємо поняттями *історичний простір* та *історичний час*. Історичний простір є частиною безмежності, яка освоєна людством. Топонімія, яка охоплює назви географічних об'єктів, указує на результат освоєння історичного простору на планеті Земля. Назви географічних об'єктів фіксують процес і результат освоєння окремих територій племенами й народами в різні часи. Історичний час як частина тривалості, що має точку відліку, дає можливість розмішувати й визначати появу, зміни та функціонування назв відповідно до системи літочислення. Нині всі дати, які фіксують топоніми, належать до ери від народження Ісуса Христа й до григоріанського календаря як міжнародної шкали відліку часу.

2.4. Основний закон топоніміки

Географічна назва завжди є явищем суспільним. Будь-який топонім, хоча й може включати властивості об'єкта, але не ці властивості зумовили його виникнення. Річ у тому, що назви виникають лише

Історично й відповідно до суспільної потреби. Жоден географічний об'єкт не отримав назви, якщо він не був потрібний суспільству, людям. Іноколи об'єкт може отримати кілька назв, із яких котрась стає основною і фіксується в пам'яті людей, а також уноситься на карти й у довідники. Назва не притаманна об'єкту, і як кожне соціальне явище існує тільки в суспільстві й завжди підпорядковане історичній закономірності. Скажімо, долина мала назву Соляна, оскільки там добували сіль. Коли знайшли нафту й вона стала соціально значущим явищем, долину назвали Нафтовою.

Отже, причини, що породжують назви, завжди історичні. У цьому й полягає основний закон топоніміки.

Географічна назва – завжди слово. І як усі слова, вона підпорядковується законам мови, а не фізичній або політичній географії. Топоніміка не винаходить власних засобів, а користується тими, що є в мові, хоча й використовує лише невелику їх частину. Вони належать до окремої лексичної групи як власні назви. Більшість слів ужиті не може бути назвами.

Багато топонімів указують на належність об'єкту, виражаються прикметниками, які згодом стають іменниками. Біла річка, річка Біла; город князя, княжий град, Княжгород або Княжпіль.

Назви великих географічних об'єктів зрідка стають предметом обговорення і перейменування, а мікротопоніми – часто. Особливо це стосується населених пунктів, майданів, вулиць, проїздів тощо. Суспільну потребу в таких перейменуваннях диктують поточний політичний момент та ідеологія. Такі перейменування переважно вкачують на заангажованість тих, хто при владі. Дуже часто зміни назв мікротопонімів відбуваються у зв'язку з морально-ідеологічним і політичним протистоянням. Прикладів можна навести багато. Із 1917 р. наслідок революційних подій змінювалися назви, пов'язані з т. зв. буржуазною ідеологією, іменами представників царської родини й експлуаторських класів. В Україні намагалися змінити назви й різні окупаційні режими. Заміна назви після 1991 р. стосувалася стирання пам'яті про комуністичний режим. Часто зміни назви викликають протистояння в суспільстві. Більшість назв вулиць і майданів змінювалися в альтернативному порядку, так, наприклад, вулиця Червоноармійська – на Січових Стрільців, Жовтневої революції – на Незалежності, Маркса – на Грушевського тощо. Заміна назви має бути коректна. Важливо, щоб цей процес не викликав політичного протистояння. Можливо, слід утворювати нейтральні назви або поверта-

ти найдавніші. Деякі міські мікротопоніми перейменовували багато разів, особливо давні населені пункти. Доречно ставити покажчики, які засвідчують усі можливі варіанти. У такому разі добре зберігаються в історичній пам'яті події різних часів. Значною мірою це стосується тих регіонів, які могли бути у складі різних держав [38; 39].

Під час великого політичного протистояння місцева влада часто під тиском депутатів без історико-топонімічного аналізу змінює назви, що викликає невдоволеність у суспільстві. Не варто взагалі змінювати ті назви, які вказують на напрями руху, властивості окремих міських територій або на їхню історію. Так, у Луцьку вулиці Дубнівська, Рівненська, Львівська, Ковельська, Володимирська вказують напрями руху. Можуть бути назви вулиць, проїздів, які говорять про об'єкти, до яких ведуть Фабрична, Заводська, Інститутська тощо. Цікавими є назви, які характеризують рельєф території, наприклад, у Києві Протасів Яр, Цимбалів Яр. Порівняно молоді міста мають багато назв такого характеру, як-от: вулиця Тополева, Каштанова, Тіниста тощо.

Заміна назв населених пунктів є складною для оформлення і фіксації, особливо якщо вона пов'язана з міжнародними проблемами. По-перше, слід уносити виправлення в різні довідники, по-друге, використовувати назву як адресу, по-третє – потрібно вносити зміни в картографічні матеріали.

У Радянському Союзі існувала практика перейменування населених пунктів для увічнення імен вождів. Тому на картах з'являлися такі назви, як Ленінград, Ворошиловград, Троцький, Цюрупинськ, Сталіно, Андропов, Устинов та ін. Це призводило до вимивання з історичної пам'яті назв міст, які мали інколи багатовікову історію та були пов'язані з розвитком суспільства. Первинна назва будь-якого географічного об'єкта може розповісти дослідникові більше, ніж усі наступні, особливо та, що стосується питань його виникнення і функціонування.

Крім лінгвістичного й географічного аспектів дослідження процесу творення географічних назв, існує ще один – історичний, який чи не найважливіший, оскільки розкриває суспільні підстави виникнення об'єктів і різного історичного генезису назв. За своєю функціональністю історичний аспект універсальний. В. Никонов наголошує, що історизм виражений не в поодиноких назвах, а становить «основу всіх назв». Географічні назви історичні «не у вузькому розумінні, повідомляючи про якусь подію або найменування, а завжди».

Історія диктує суспільству вибір із-поміж навколишньої дійсності тих чи тих прикмет об'єкта, властивостей явища, які характеризують об'єкт, власні назви колективу або осіб, що заселяють об'єкт. Дані історії, рідше географії, у топонімії, крім самостійної функції оцінки як підстави реальної вказівки на відповідну одиницю географічного об'єкта, створюють передумови лінгвістичного аналізу назви. Вони надзвичайно важливі для визначення загальної мовної належності топонімів до певного часу чи регіону. За відсутності достатніх історичних відомостей ми не маємо можливості встановити значення багатьох стародавніх назв (лінгвістичне етимологізування не дає цілком повної розв'язки) навіть тоді, коли сама мова нам добре відома. Історія в таких випадках, зауважує Ю. Карпенко [15], може підказати етимологові сферу пошуку, запроєктувати, наприклад, перелік мов, історично ймовірних на цих територіях, або, що дуже важливо, познайомити з духом часу, соціальною і етнічною структурою населення, а це, у свою чергу, нерідко дає змогу реконструювати з більшим чи меншим наближенням (і узагальненням) забуту мікроісторію виникнення власної географічної назви. Саме в цьому полягає та підвищена роль позамовного фактору у власних назвах, передусім у топонімії, якої позбавлені загальні слова.

Історизм виявляється насамперед у властивості появи географічної назви. Чому виникла назва і яка конкретна історична ситуація надала ґрунтовну підставу для її утворення? Що стало реальною історією топоніма? Виникнення саме цієї, а не іншої історичної назви історично обґрунтоване, визначене відповідними факторами (щоправда, сьогодні ми здебільшого випадків їх не знаємо) значення топоніма. Немає випадкових і позбавлених значення назв. Інша річ, що сам принцип для називання в одних випадках міг бути вагомим та історично важливим, в інших – несуттєвим.

Запитання для самоконтролю

1. Чому кожна назва є історичним джерелом?
2. Хто з українських дослідників вивчав окремі регіони України?
3. Хто з українських дослідників вивчав Волинь і Полісся?
4. Чим відрізняються поняття «топоніміка» і «топонімія»?
5. У чому полягає історичність топонімії?
6. Що таке історичний простір?
7. Які джерела найповніше фіксують топонімічну інформацію?
8. У чому сутність основного закону топоніміки?

9. Які основні довідники і словники з топоніміки видані в Україні?
10. Які законодавчі акти України регулюють топонімічні процеси?

Список використаної і рекомендованої літератури

1. Адміністративно-територіальний устрій Української РСР. – К. : [б. в.], 1987. – 1063 с.
2. Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов (АЮЗР). – Ч. VII. Т. IV. Акты о землевладении в Юго-Западной Росии. XV–XVII в. – Киев : [б. и.], 1911. – 435 с. ; прилож.
3. Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов (АЮЗР). – Ч. VIII. Т. VI. Акты о землевладении в Юго-Западной Росии. XV–XVII в. – Киев : [б. и.], 1907. – 451 с.
4. Атлас історії культури Волинської області. – Луцьк : Ред.-вид. відділ «Вежа» Волин. ун-ту, 2008. – С. 93–101.
5. Барашков В. Ф. Знакомые с детства названия / В. Ф. Барашков. – М. : Просвещение, 1982. – 111 с.
6. Бучко Д. Г. Географічні назви на –івці на Поділлі / Д. Г. Бучко // Історичні джерела та їх використання. – К. : [б. в.], 1966. – С. 93–98.
7. Веремійчик І. Традиційні знаряддя праці, промисли і ремесла на Волині / І. Веремійчик. – Луцьк : [б. в.], 1995. – 255 с.
8. Виноградський О. Назви міст, сіл та річок Чернігівщини / О. Виноградський // Мовознавство. – Т. 14. – 1957. – С. 29–39.
9. Военно-статистическое обозрение Волынской губернии / сост. А. Забелин. – Ч. I. – Киев : Тип. Штаба Киев. воен. округа, 1887. – 365 с.
10. Галас К. Й. З топоніміки Закарпаття / К. Й. Галас // Наук. зап. Ужгород. ун-ту. – Т. 35. – 1957. – С. –81.
11. Дашкевич Я. Р. Східна Галичина в історико-географічних словниках кінця XVIII – 70-х років XIX ст. / Я. Р. Дашкевич // Наук.-інформ. бюл. АН УРСР. – 1963. – № 2. – С. 13–15.
12. Довідник адміністративно-територіального поділу Волині (X ст. – 1939 р.). – Луцьк : [б. в.], 1982. – 236 с.
13. Збірник законів Української РСР і Указів Президії Верховної Ради УРСР. 1938–1973. – К. : [б. в.], 1973.
14. Довідник індексів поштових відділень України складено за станом на 1 січня 1999 року й розроблено науково-дослідним центром автоматизації обробки пошти «Індекс» Української державної академії зв'язку.

15. Карпенко Ю. О. Топоніміка Буковини / Ю. О. Карпенко. – К. : Наук. думка, 1973. – 237 с.
16. Кіртографія та історія України : зб. наук. пр. – К. : Вид. М. П. Коць. – 2000. – 344 с.+ 6 окр. арк. карт.
17. Каталог колекції документів Київської археографічної комісії. 1609–1899. – К. : Наук. думка, 1971. – 182 с.
18. Карта Юго-Западного края Киевской, Подольской и Волынской губерний. 1881 // Топографическо-статистические материалы. Подольская и Волынская губернии / сост. Тарановский. – Киев : [б. и.], 1882.
19. Коваль А. Походження назв поселень України / А. Коваль // Укр. мовна та л-ра. – 1999. – № 5. – С. 8.
20. Кругляк Ю. М. Ім'я вашого міста / Ю. М. Кругляк. – К. : Наук. думка, 1978. – 152 с.
21. Купчинський О. А. Найдавніші слов'янські топоніми як джерело історико-географічних досліджень / О. А. Купчинський. – К. : [б. в.], 1981. – 205 с.
22. Купчинський О. А. Топоніми на -ичі і питання заселення України / О. А. Купчинський // Історичні джерела та їх використання. – Вып. 2. – К. : Наук. думка, 1966. – С. 74–92.
23. Литовська метрика. Книга 561. Ревізії українських замків 1549 року / підгот. В. Кравченко. – К. : [б. в.], 2005. – 598 с.
24. Літопис Руський (за Іпатським списком) / пер. Л. Махновця. – К. : Дніпро, 1990. – 590 с.
25. Ономастика. Типология. Стратиграфия / под. ред. А. В. Суперанской. – М. : Наука, 1988. – 264 с.
26. Ономастика України першого тисячоліття нашої ери / відп. ред. І. М. Железняк. – К. : [б. в.], 1992. – 274 с.
27. Полное собрание русских летописей. – Т. 1. Лаврентьевская летопись и суздальская летопись по академическому списку. – М. : Изд. вост. лит., 1962. – 578 с.
28. Полное собрание русских летописей. – Т. 2. Ипатьевская летопись. – М. : Изд. вост. лит., 1962 – 1024 с.
29. Полное собрание русских летописей. – Т. 35. Летописи полорусско-литовские. – М. : Наука, 1980. – 307 с.
30. Про деякі історико-географічні особливості Волинської області / П. Ф. Покальчук // Наук. зап. Луц. пед. ін-ту ім. Лесі Українки. – К. : [б. и.], 1954. – С. 53–62.
31. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. / ред. Л. Л. Гумецька, І. М. Керницький. – К. : [б. в.], 1977–1978. – Т. 1–2.

32. Словник етимологічний української мови : в 7 т. Т. 1. – К. : Наук. думка, 1982. – 632 с. ; Т. 2. – К. : Наук. думка, 1985. – 570 с. ; Т. 3. – 1989. – 550 с.
33. Словник етимологічний літописних географічних назв Південної Русі. – К. : Наук. думка, 1985. – 253 с.
34. Современная топонимика : сб. ст. памяти Е. М. Поспелова / отв. ред. А. В. Барандеев. – М. : Наука, 2009. – 420 с. : илл., карты.
35. Спеціальні історичні дисципліни : навч. посіб. / В. О. Замлинський, М. Ф. Дмитрієнко, Т. А. Балабушевич та ін. ; за ред. В. О. Замлинського, М. Ф. Дмитрієнко. – К. : МО України, 1992. – 324 с.
36. Сборник военных обзоров западной России. – СПб. : Воен. тип., 1886. – 245 с.
37. Спеціальні історичні дисципліни. Довідник : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів / редкол. : В. А. Смолій (гол. ред.) ; І. Н. Войцехівська (кер. авт. кол.), В. В. Томазов, М. Ф. Дмитрієнко та ін. – К. : Либідь, 2008. – 520 с.
38. Стрижак О. С. Назви річок Полтавщини / О. С. Стрижак. – К. : Вид-во АН УРСР, 1963. – 113 с.
39. Стрижак О. С. Назви розповідають / О. С. Стрижак. – К. : Знання, 1967. – 38 с.
40. Стрижак О. С. Про що розповідають географічні назви / О. С. Стрижак. – К. : Наук. думка, 1967. – 126 с.
41. Фененко М. Земля говорить / М. Фененко. – К. : Веселка, 1974. – 128 с.
42. Франко З. Це теж історія / З. Т. Франко // Отчий край–90. – К. : Молодь, 1990. – Вип. 4. – 200 с.
43. Худаш М. Л. Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів / М. Л. Худаш. – К. : Наук. думка, 1995. – 360 с.
44. Цілуйко К. К. Топоніміка Полтавщини як джерело історії краю / К. К. Цілуйко. – К. : [б. в.], 1954. – 120 с.
45. Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся. Краєзнавчий словник від найдавніших часів до 1914 року : в 2 т. Т. 1 / О. Цинкаловський. – Вінніпег : [б. в.], 1986. – 600 с.
46. Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся. Краєзнавчий словник від найдавніших часів до 1914 року : в 2 т. Т. 2 / О. Цинкаловський. – Вінніпег : [б. в.], 1986. – 578 с.
47. Черняхівська Є. М. Словотворча структура топонімічних назв Львівщини / Є. М. Черняхівська // Питання українського мовознавства. – 1960. – Кн. 4. – С. 144–149.

48. Щодра О. М. Історична географія : навч. посіб. / О. М. Щодра. – Львів : ЛІУ, 2006. – 115 с.
49. Яліко М. Т. Топонімічний словник України : словник-довідник / М. Т. Яліко. – К. : Знання, 1978. – 432 с.
50. Archiwum Akt dawnych w Wilnie w okresie od 1795 do 1922 roku. – Warszawa : Nakładem Archiwów państwowych, 1923. – 320 s.
51. Archiwum książąt Sanguszków w Sławucie wydane przez Bronisława Gorcra. – T.III. 1432–1534. – Lwów, 1890. – 556 s.
52. Mapa «Galicya i Lodomerya» // Stupnicki H. Galicya pod względem geografczno-topograficzno-historycznym. – Lwów, 1849.
53. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – T. 1–15. – Warszawa, 1880–1902.

ЛЕКЦІЯ 3. КЛАСИФІКАЦІЯ ТОПОНІМІВ

- 3.1. Види і групи топонімів та проблеми класифікації.
- 3.2. Класифікація і вивчення назв поселень.
- 3.3. Складання топонімічних картотек.
- 3.4. Пошукова робота. Анкетування.

Проблеми класифікації завжди визначаються за напрямками й потребами наукових досліджень. Що стосується історичної топоніміки, то історична класифікація використовується в такому вигляді: групування, типологія і систематизація. Групування топонімів відбувається за зовнішніми ознаками, типологія – за особливостями географічних назв, систематизація – за тематикою дослідження. Пошукова робота та впорядкування топонімів підпорядковується саме потребам дослідження і визначеній тематиці.

3.1. Види і групи топонімів та проблеми їх класифікації

Топонімія як сукупність топонімічних назв означеного регіону, країни об'єднує назви різних географічних об'єктів. Топоніми поділяються на три основні види, або групи:

- 1) гідроніми – назви водних об'єктів (*hydro* – вода);
- 2) ороніми – назви рельєфу (*oros* – гора);
- 3) ойконіми – рукотворні (*oikos* – житло).

Учені розрізняють серед основних видів ще й інші топонімічні назви, більшість яких представлено в глосарії. Зокрема, болота мають назву *гелоніми*. Внутріміські назви – урбаноніми (*urbanus* – міський) – мають ще й дрібніший поділ: годоніми (*hodos*) – дороги, агороніми (*agora*) – майдани, дромоніми (*dromos*) – шляхи сполучення. В ономастиці існують також антропоніми – назви, які походять від імен людей, зооніми – від тварин, фітотопоніми – від рослин. У багатьох країнах серед урбанонімів трапляються замість назв цифри, авеню 1, 2 тощо, квадрат або квартал 3, 4 і т. п., особливо в картографії.

Важливий напрям класифікації назв – історичний, який має засвідчити суспільне значення назви. Відповідно до нього виникнення і зміна назви визначаються за політичним, ідеологічним, морально-етичним значеннями, хоча, з позиції географії або лінгвістики, їх можна класифікувати за групами й типами відповідно до вимог та методик, які сформували ці науки.

Можливим є групування топонімів за історико-хронологічним принципом, згідно з яким порівняльний аналіз виникнення, зміни і зникнення назв відповідно до суспільних змін подають в історичному контексті. Отож має бути чітко визначено розташування топоніма як географічного об'єкта, локалізація в історичному просторі й історико-географічний аналіз можливості використання слів тієї мови, якою створено назви. Це важливо для процесу вивчення назв географічних об'єктів, зокрема населених пунктів [4], та створення топонімічних словників [6].

Найбільш стійкими в часовому аспекті щодо політичних та географічних змін у суспільстві є макротопоніми. Фактично тривалий час не зазнають змін у мові назви великих гірських, рівнинних та водних масивів, водних об'єктів, наприклад: Гімалаї, Карпати, Дніпро, Дністер та ін. Адміністративно-територіальні одиниці, держави та їхні регіони можуть змінюватися залежно від політичних та географічних змін у владі та в суспільстві. Багато разів змінювалися назви й кордони України. Відомо різні назви держави лише у XX ст., зокрема: Українська Народна Республіка, Українська Держава, Українська Радянська Соціалістична Республіка. Виникли округи (20-ті рр. XX ст.) та області (30-ті рр. XX ст.) за адміністративним поділом, на місці губерній і повітів. Якщо було 50 округ, а згодом – 25 областей, то, звісно, навіть при збереженні назви змінювався її зміст, кордони й розмір території.

Варто завжди приділяти увагу вивченню тих назв, які зникли. Коли відомості про них можуть бути неспростовним джерелом історичного процесу, свідченням важливих змін. Найбільше зникають населені пункти, але зникають також невеликі річки, болота, пагорби, яри. Більшість із них зникає внаслідок діяльності суспільства, але це може бути викликано стихією – землетрусом, вулканом, буревієм, повінню, посухою тощо. Утім можуть з'явитися і нові географічні об'єкти, острови, пагорби, джерела тощо, які можуть отримати назви.

Утручання людини в природу – іригація, меліорація, добування корисних копалин відкритим способом змінюють або й зовсім знищують об'єкти рельєфу, що може привести до зміни або й зникнення назви.

Історичні карти, атласи, географічні довідники, зазвичай, засвідчують такі зміни.

Е. М. Мурзаєв вважає доцільним один із найстаріших поділів топонімів на два розряди: *nomina personalia* й *impersonalia*, тобто назви,

що походять від особових імен, прізвищ та прізвиськ людей, та всі інші. Така схема надзвичайно спрощує всю різноманітність географічних назв. Дослідник також указує на існування багатьох різних класифікаційних систем В. Семенова-Тяншанського, Л. Гумецької, В. Никонова, О. Черняховської, О. Селищева, Е. Поспелова, польського вченого В. Ташицького, котрий класифікує топоніми в аспекті загальної топоніміки [8, 90–115].

Питання класифікації топонімів з етимологічного погляду є досить суперечливим у науковій літературі. Воно має велике значення в практичних дослідженнях, зокрема в регіональних. Адже будь-яке наукове дослідження передбачає систематизацію матеріалу. А це викликає потребу поділу його на певні категорії, групи, розряди, типи, що в кінцевому підсумку приводить до появи конкретної класифікації.

Доктор філологічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу теоретичної і прикладної лінгвістики Інституту мовознавства Російської академії наук, член Ономастичної і Термінологічної комісії Міжнародного комітету славістів А. В. Суперанська зробила досить значний вклад у вивчення топонімії з філологічного погляду. У роботі «Структура власного імені (фонологія та морфологія)» автор класифікує топоніми за морфологічним та словотворчим складом на матеріалі сучасної синхронної російської топонімії [18]. А. В. Суперанська абстрагувалася від історичного (діахронного) розрізу й етимології та зосередила свою увагу на сучасній морфології. Її класифікація вимагала досить великої і копіткої праці. Дослідниця здійснила спробу охопити всі можливі моделі топонімів, хоча всю різноманітність народних і штучно утворених топонімів укласти в межі будь-якої схеми неможливо [19]. Саме тому має бути враховано історичність назви, що дає можливість класифікувати топоніми за хронологічно-проблемним принципом та історичним змістом, важливим для історичних досліджень.

Групування топонімів за ознаками поширеної в наукових колах топонімістів класифікацією, яка має таку схему: 1) за ознаками рельєфу – оронімів (вершина Зубці на Ай-Петрі, Кривий Ріг); 2) ознаками водних об'єктів – гідронімів (Жовті Води, Приморськ); 3) за ознаками рослин – фітотопоніми (Дубно, Соснівка, Алмати – яблучний, річка Липа); 4) за видами тварин – зоотопоніми (Оленегорськ, Щурівці, затока Тюленяча, острів Пташиний); 5) за іменами людей – антропотопоніми (острів Врангеля, Миколаїв, Київ); 6) за виробничо-

словними ознаками (Нікополь, Марганець, вулиця Ткацька, Гора – залізна гора); 7) за торгово-транспортними ознаками (Торжок, Торговий Порт, Карасубазар, вулиця Митна); 8) за соціальними ознаками (Кутники – бідні селяни, Смердів струмок, вулиця Міщанська); 9) за етнічними ознаками – етнотопоніми (Бужани, Дуліби); 10) за ідеологічними ознаками (Долина Сліз, Воскресенськ, вулиця Спаська).

А. Суперанська наводить і спрощений поділ топонімів на ті, що склалися історично, і видумані (18, 33–34). Розрізнити їх складно, але джерело-топоніміст легко не зробить, хоча інколи потрібно залучити для порівняння документи або інші історичні джерела. Історичні топоніми склалися природним шляхом, на якому могли відбуватися зміни, поки не склалася остаточна назва, наприклад: Лучеськ, Лучеськ Великий, Луцьк. Багато топонімів виникає внаслідок потреби змінити назву, наприклад: Нововолинськ, Дніпробуд та ін.

За формою топоніми також бувають різними. Часто це залежить від сфери, де вони використовуються: назви залізничних станцій, річкових і морських портів тощо, вони є офіційними відповідно до документів, довідників та словників. Також існують форми побутового характеру. Такі топоніми часто визначають ставлення до географічного об'єкта й можуть мати кілька варіантів. Складні форми у звичайній мові часто зазнають спрощується: Сполучені Штати Америки – США, Республіка Польща – Польща тощо. Отже, топоніми нескінченно різні, а тому скласти класифікаційну систему для всіх видів неможливо.

Існує також історична класифікація топонімів, яка відштовхується від того, що географічні назви формувались якийсь певний час, а деякі з них існують тисячоліттями. Кожна епоха має певні особливості утворення назв географічних об'єктів. Історична класифікація топонімів за стратиграфічною, оскільки назви трактують за часовим аспектом. Поділ на горизонти дає можливість класифікувати топоніми відповідно до появи тих племен і народів, які давали назви об'єктам. Для України така стратиграфія починається далеко до нової ери. Наступне пристосування топоніма, який дійшов до сьогодення, може мати зміни відповідно до мови та правил граматики. Так, українською мовою назва *Дніпро*, російською – *Днепр*, білоруською *Дняпро* пройшла різні форми трансформації, зокрема *Данакріє*, *Данакер*.

Метод історичної стратиграфії вимагає знань не лише з історії регіону та назви, а й знань з історичної граматики й історичної географії. Тоді вивчення виникнення та функціонування географічного об'єкта буде всебічним.

Представлені класифікаційні системи вказують на те, що фактично неможливо створити всеохопну систему, яка б відповідала всім потребам топонімічних досліджень. Отже, класифікаційних систем існує багато, і дослідник має вибрати ту, яка відповідає науковим інтересам і завданням його дослідження.

3.2. Класифікація і вивчення назв поселень

Назви поселень беруть початок в історичній пам'яті поколінь, в усній народній історії. Але пам'ять не зберегла назв поселень палеоліту або неоліту. Назви пов'язані з появою приватної власності й розвитком мови. Деякі давні назви несених пунктів дійшли до нас з іноземних джерел. Важливо, щоб тип поселення багато в чому визначав характер назви. Упродовж історичного розвитку України можемо виділити такі типи поселень: давньоруські гради (городи), села, селища, міста, містечка, хутори, слободи, новосілки, колонії, фільварки.

«Повість минулих літ» [7], головне джерело ранньої історії східних слов'ян, у вступній частині дає яскраву картину не тільки їхнього економічного життя, а й рівня суспільно-політичного розвитку. Літописні племена вказують на великі територіальні об'єднання. Процеси консолідації східнослов'янських племен, що проходили в умовах постійної військової небезпеки з боку кочівників, зумовили виникнення нової форми поселень, відмінної від сіл. У літописах вона отримала назву «град». Багато поселень належало до такого типу, як *городище*. Городища були сільськими поселеннями з валами й ровами, що утворювали замкнутий простір. Літописи не розкривають змісту поняття град, городище. Можна лише здогадуватися що град був насамперед адміністративно-політичним центром союзів племен, а також фортецею в прикордонних районах. Недостатність писемних даних компенсує археологія, яка відкриває та вивчає залишки цих «градів» на всій території проживання східних слов'ян.

За часів Київської Русі *градом* називали велике поселення, укріплене дерев'яними стінами з бійницями й баштами, за якими населення ховалося в часи лихоліть від небезпеки. Слово «град» у своєму початковому давньоруському значенні – «ограда». У I тис. н. е. гради (городи) – поселення, укріплені огорожею, оточені ровами та валами, дерев'яним частоколом, часто захищені природними укріпленнями – ярами, річками, болотами. Такі гради з плином часу нерідко втрачали своє військове значення, їх укріплення руйнувалися, а самі вони

но і людьми й перетворювалися у городища – «місця, де був горед». Чинило на місці городища могло розвиватися нове поселення, яке отримувало назву Городище. Багато градів було спалено і знищено під час нападів кочівників. Деякі з них відродилися як городи (міста), інші перетворилися в села.

Із формуванням ранньофеодального суспільства городи стали перетворюватись в укріплені центри князівської влади, а також і в центри економічного життя. Давньоруські городи були також центрами розвитку високої, як на той час, матеріальної і духовної культури, у них будувалися фундаментальні храми та замки.

Слово як загальна назва поселення змінювало із часом свій статус. В старинно село є первинною і універсальною формою осілих поселень. Слово *село* праслов'янського походження. Воно означало *поле* і відносилось щільні зі звучанням іншого слова – *се(д)ло* – поселення. Іншими селяни – люди, які обробляють землю, мають справу з полем, живуть у селі. За часів Київської Русі село – неукріплене поселення на противагу *градам*. До монголо-татарського нашествя так називалися селянські та феодальні населені пункти.

У XVII–XVIII ст. в Російській імперії, зокрема в Україні, село – поселення з поміщицьким двором (якщо поміщицької садиби не було, то це поселення звалось «деревня»). Аналізуючи адміністративно-територіальний устрій Волині XIX – початку XX ст., знаходимо поселення «деревня» і «село», причому їх майже однакова кількість. Уже в XIX ст. село – поселення із церквою; поселення, що не було церковноприходським центром (у якому не було церкви), а була садиба чи двір власника, інколи називали *сільце*.

У давньоруських писемних пам'ятках трапляється слово «слободина», що означає маєтково-юридичний стан особи вільної на відміну від несвободника. Згодом цей термін поширився і на поселення, які виникли на незаселених землях великих магнатів-землевласників. Ці поселення звільнялися на деякий час від сплати податків. Звільнюючи жителів цих сіл від повинностей на користь власника, магнати нахилилися зацікавити поселенців освоювати незаселені землі своїх князів. В основі термінів «слобода», «слобідка» лежить слово «свобода», яке в природно-діалектичній мові трансформувалося в слово «слободина». Отже, у поселеннях-слободах жили вільні, самостійні, незалежні мешканці.

Істотно, що в часи існування слобод (XI–XVIII ст.) названі в обшарності значною мірою були умовними, але люди в цих посе-

леннях були. безперечно, більш незалежні, ніж жителі сусідніх сіл, містечок, хуторів.

Варто відзначити, що в Україні в XVII–XVIII ст. існувала ціла історично-географічна область, яка мала назву Слобідська Україна, куди втікали від польсько-шляхетського гноблення українські селяни [1].

Із часом, можливо, під впливом польської мови, городи почали називати *містами*. Немає багато відомостей про виникнення нових міст у XIV – XV ст. Причина цього – наслідки монголо-татарської навали, яка підірвала продуктивні сили тогочасного суспільства; боротьба між Польським королівством і Великим князівством Литовським. Але однією з головних причин було те, що тільки починало складатися велике феодальне землеволодіння, а дрібні феодали не в змозі були закладати міста. Лише з поживавленням торгово-грошових відносин, появою і становленням фільварків та зростанням феодального землекористування (тобто з кінця XV – початку XVI ст.) починають масово виникати міста та містечка. Міста в цей час отримують магдебурзьке право (право на самоврядування).

І. П. Крип'якевич уважав, що в Україні місто існувало на кількох рівнях: «містечко», «мале місто», «велике місто» [5, 18].

Містечко – невелике поселення землеробського характеру зі слабо-розвинутим ремеслом, яке було також місцем проведення торгів. Населення містечок, на відміну від селян, не відпрацьовувало панщину, а перебувало переважно на чинному праві.

На думку Крип'якевича, містечка та малі міста мали однакові статуту та привілеї, а також були місцем проведення торгів для найближчої сільської округи.

Містечка були специфічними поселеннями XIV ст. Більшість їх виникала при монастирях, маєтках феодалів, торгових шляхах. Міщани переважно були ремісниками й гендлярями, але деякі з них займалися і сільським господарством. Містечка характеризувалися багатонаціональним складом населення. Тут жило багато євреїв, поляків, татар та ін. Прикмета більшості містечок – наявність великої площі в центрі поселення, де організовувався торг різними товарами й виробами, що постачалися туди міщанами та селянами навколишніх сіл.

Переважна більшість нових містечок закладалася на місці вже існуючих поселень. Однак не завжди наявність локаційного привілею, виданого феодалові, є ознакою автоматичної появи міста. Справді, наявність привілею давала можливість заснувати місто, але траплялося так, що вона через різні причини не була реалізована.

Окремо І. П. Крип'якевич виділяє «великі міста». До цієї категорії він зараховує міські поселення, які досягли розквіту ще в давньоруський період. Вони мали розвинуте цехове ремесло й торгівлю, мали виражену соціальну диференціацію населення. Міста відрізнялися від містечок також чисельністю населення (критерієм поділу було 500 димів).

На становлення та розвиток міст впливали і позитивні, і негативні фактори. Стимулювало ці процеси загальне економічне пожвавлення, зокрема містам магдебурзького права або інших привілеїв. Виникнення значної кількості міських поселень пояснюється і зацікавленістю магнатів, які поряд зі своїми амбіційними планами переслідували і економічні, розуміючи й переконуючись у тому, що з містечок, навіть з невеликих, можна отримати прибутків у кілька разів більше, ніж із сіл.

Перешкодою було те, що переважна більшість міст належала приватним власникам, дії яких не завжди відповідали об'єктивним потребам розвитку міст. Крім того, велика кількість різних повинностей відігравала негативну роль. Деструктивну роль у житті міст грали юридики та різні стихійні лиха. І все ж таки процес містотворчості проходив досить інтенсивно. З'являлися нові міста й містечка, які часто були центрами адміністративно-господарських комплексів, резиденціями магнатів та шляхти, частково осередками культури, що засвідчують і нові назви або перейменування.

Не всі поселення впродовж тривалого часу залишалися містами, деякі перетворилися в села, деякі через історичні обставини зовсім зникли. Однак частина їх зберегла статус міст.

Місто – населений пункт, жителі якого зайняті головню в промисловості та торгівлі, а також у сферах обслуговування, управління, науки й культури. Місто – це також адміністративний центр району, який його оточує. Основними критеріями зарахування населеного пункту до категорії міст є чисельність його населення і функції, які воно виконує.

На сучасному етапі існує кілька категорій міст. Міста районного підпорядкування є культурними та промисловими центрами з населенням не менше 12 тис. осіб, із яких 85% – робітники, службовці та члени їх сімей. Міста обласного й республіканського підпорядкування – це міста з населенням понад 50 тис. осіб. Вони мають розвинуту промисловість, значне комунальне господарство, державний житловий фонд, є економічними й культурними центрами для навколишніх поселень.

Селище – низова адміністративно-територіальна одиниця, яка виникла в Україні в радянські часи, це поселення, недостатньо розвинуте для отримання статусу міста з відповідними функціями: промисловою, транспортною, науковою. Селищами називали населені пункти навколо промислових підприємств, будов, залізничних вузлів, гідротехнічних споруд і стаціонарних санітарно-лікувальних та оздоровчих закладів. У цих населених пунктах – не менше 2 тис. жителів, 60 % яких – робітники, службовці та члени їхніх сімей. Робітничі селища включають понад 500 жителів.

Аналізуючи типи поселень, слід відзначити, що до XIV ст. в окремих регіонах України простежується переважно розвиток великої кількості міст і сіл. Уже з XVIII ст. з'являються *хутірські поселення*. Зокрема, хутори та колонії масово виникають на Волині в XIX ст. у зв'язку з переселенням сюди іноземних колоністів – німців та чехів. Хутірське господарство – це форма ведення дрібного сільськогосподарського виробництва, особливістю якого є розміщення господарства – всього або частини будівель, інвентарю та тягла, потрібного для обробітку землі на відокремленій ділянці – хуторі. Їх виникнення, очевидно, було зумовлене також розвитком лісорозробок і виплавленням заліза. У глухих поліських лісах існували одинокі поселення лісорубів і рудокопів.

Були й інші причини появи хутірських поселень: під час нападу татар багато родин утікало й ховалося в лісах, засновуючи там одинокі поселення. Крім того, багато хуторів виникло на початку XX ст. як наслідок столипінської аграрної реформи. У цей час біля кожного великого села існувало декілька однойменних хуторів та колоній. Хутірська система, що виникла в умовах капіталістичного одноосібного господарства, у радянський час за умов колгоспного виробництва визначалася як вкрай нераціональна. Тому відбувалася масова ліквідація хуторів у процесі розкуркулення заможних господарств, що призвело до зникнення багатьох назв.

Важливим фактором, що вплинув на формування широкої сітки хутірських поселень, була поява іноземних колоністів – німецьких, голландських, польських, чеських та ін. Тому поряд із хутірськими господарствами були такі типи поселень, як колонії. *Колоніями* називали поселення осіб однієї національності або вихідців з однієї країни, які проживали разом в іншій країні або місті. Часто колоністи створювали окремі вулиці або кутки в селах, де вони проживали. Тоді назва колонії стосувалася не населеного пункту, а лише вулиці або

затки були в окремі поселення, які теж називали колоніями. Їх можна знайти на історичних картах.

3.3. Складання топонімічних картотек

Результати топонімічних досліджень визначаються завжди певним рівнем класифікації. Для цього складаються топонімічні картотеки. Із появою комп'ютерної техніки ця справа стала простішою і дає можливість створювати різні варіанти групування та систематизації.

Утім для збирання такої інформації потрібно провести попередню дослідницько-пошукову роботу. В умовах вищого навчального закладу до цієї роботи залучаються студенти, які отримують завдання з топоніміки під час проходження краєзнавчої, архівної, музейної та інших практик. Ці завдання передбачають фіксацію відомостей про географічні назви у відповідні анкети, які готують для проведення пошукової роботи в певній місцевості. Топонімічні анкети, зазвичай, уміщують такі питання: назва географічного об'єкта сучасна і зміни особи, час появи назви; походження назви відповідно до історичних, географічних умов та діяльності людей; лінгвістичний аналіз; легенди й перекази; документи та інші джерела; картографічний матеріал.

Картотеки можуть формуватися за напрямками, а саме: гідроніми – водні об'єкти; ороніми – рельєф; омоніми – рукотворні. Топоніми можуть пов'язуватися з господарською діяльністю людей: урочища Рудне, Ренище, села Гута, Рудка; політичним забарвленням: Жовтневе, Періотравневе; сентиментальним: с. Небесне, Долина троянд; є багато антропонімів, які походять від власних імен: с. Іванівка, Петрівська гора та ін.

Вивчення відомостей про назви дає можливість проводити не лише пошуково-дослідницьку, а й навчально-виховну роботу, тому що набуваються знання про край і виховується любов до рідної землі.

Класифікація з метою дослідження і вивчення географічних назв набуває особливого значення, коли топоніми трактують лінгвістичним чином. Тоді поруч із найменуванням відбувається процес формування картотек із легендами, переказами, піснями, що мають пояснювати сутність назви об'єкта. Здебільшого ці об'єкти досить давні. У них народна творчість часто спотворює походження назви, змінюючи речовість і маючи бажання бачити героїку чи сентименталізм у минулому, коли назва створювалася. Давні назви часто мають кілька версій про своє походження. Дослідникові дуже складно виділити

історичну правду щодо походження назви, і він намагається зафіксувати все розмаїття усної народної творчості.

Водночас групування топонімів може йти через вивчення етимології слова. І тоді назви класифікуються від рослин, тварин, людей тощо. Можуть бути назви справжні, а можуть бути уявні або міфічні, тобто можуть походити від реалій або від вигадок. Утім всі вони мають умовне значення. Тому важливо, щоб картотеки відбивали ці властивості топонімів і дослідник міг отримати найбільш ґрунтовну та правдиву інформацію.

Топонімічна картка фіксує і зберігає відомості відповідно до розроблених методик або технологій дослідження топонімів й анкет від пошуково-дослідницької діяльності. Звичайно, кількість таких карток у картотеці визначається кількістю зібраних географічних назв, серед яких найбільш повними зібраннями є назви населених пунктів.

Найбільш копіткою пошуковою роботою є збирання мікротопонімів, назв урочищ, потічків, ярів, пагорбів, вулиць, провулків, кутків тощо. Річ у тому, що ці назви можуть змінюватися і зникати залежно від потреб суспільства та зміни населення.

3.4. Пошукова робота. Анкетування

Топонімічні об'єкти вивчають під різним кутом зору, використовуючи різні критерії. Кожну назву можна вивчати окремо або разом з усім топонімічним ареалом, до якого належить ця назва. Зокрема, назву може трактувати з різних позицій: 1) притаманна географічній реальності: гора, річка, місто тощо; 2) часу виникнення; 3) належності до мови; 4) змісту й етимології; 5) мовних норм, морфології та граматичних правил; 6) наукового обґрунтування під час перекладу з однієї мови на іншу задля правильного написання рідною; 7) регіону поширення та визначення ареалу назв і шляхів міграції. Цю точку зору висловив Е. Мурзаєв [8, 76]. Сюди варто додати проблеми визначення історичності виникнення і функціонування назви як суспільного продукту.

Використання історичних методів дослідження сприяє вивченню топонімів, хоча визнати якийсь із них основним складно. Використовуючи методи історичного аналізу, дослідник зможе виявити шляхи виникнення та трансформації географічної назви, її значення для суспільства. Більшість дослідників вважає, що історичні методи потрібні

того, щоб знати умови та причини, які привели до вичикнення. Конкретно-історичний підхід має застосовуватися особливо до назв. Зміщення в історичному часі спотворює знання про і може призвести до неправильного аналізу та класифікації. Історичність назви, яка вивчається, за допомогою використання документів, усної народної історії дає можливість визначити наступність назви та її трансформації.

Лінгвістичні методи допомагають зрозуміти топонімію будь-якого регіону й низку однотипних географічних назв. Серед лінгвістичних методів вирізняються етимологічний і метод вивчення назв формантами. Досить поширений етимологічний метод без урахування історичної підоснови й урахування географічних особливостей назв не може бути надійним.

Формантний метод дослідження топонімів пов'язаний із поглибленим лінгвістичним аналізом.

Надзвичайно трудомісткий картографічний метод, який вимагає і точної обробки географічних назв, збирання матеріалів для вивчення та перевірки. Цей метод дає можливість показати поширення моделей назв, їхній зв'язок із природними, соціальними екологічними явищами й об'єктами. Аналіз топонімії карт і атласів зробив Є. Поспелов (1971) [15], який показав взаємодію картографії і топоніміки. Для історичної науки картографічний метод має велике значення з погляду на історичну карту, ту, яку склали і якою користувалися у визначений час та для визначених потреб. Інші карти, створені для наукових і навчальних цілей, у тому числі з топоніміки, є похідними. Історична картографія як спеціальна історична наука має свої методи дослідження, але вона, як і топоніміка, досліджує географічні назви, фіксовані на різних картах, різних епох. Картографічний метод використовується для аналізу в конкретному історичному часі ареалу поширення топонімічних формантів і моделей, їх щільності. Це означає, що поєднуються три методи дослідження – історико-хронологічний, картографічний і лінгвістичний.

Пошукова робота у виявленні та фіксації топонімів вимагає організації та цілеспрямованості. Однією з важливих умов є ознайомлення зі станом вивчення та методами дослідження. Часто вже фіксовані назви вимагають додаткової пошукової роботи, яка може змінити попередні результати. Основою пошукової роботи звичайно є польові дослідження, анкетування тощо.

Застосування інформаційних технологій та комп'ютерної техніки дає можливість обробити велику кількість дослідницької інформації, створити електронні варіанти каталогів і картотек топонімів. Створення програм для комп'ютерної обробки матеріалів сприятиме проведенню порівняльних аналізів і використання різних методів та технологій дослідження. Найбільш ґрунтовні рекомендації щодо топонімічної пошукової роботи з використанням власного досвіду та наукових інституцій наводить К. Цілуйко [21].

Окреслення ареалу топонімів є також важливою умовою для пошукової, а потім дослідницької роботи. Пошуковці мають заповнити анкети, у яких зазначається назва і вид географічного об'єкта, обов'язково визначити, якщо це можливо, час виникнення, зміни або зникнення назви, час фіксації дослідником, джерело інформації, місцезнаходження та просторові характеристики.

Потім ці відомості й ті, що вже зібрані, порівнюють, аналізують та занотовують в картотечі або іншому носіїві топонімічної інформації.

Важливий метод пошукової роботи – анкетування. Нижче наводимо складені авторами посібника орієнтовні види анкет – топонімічної та краєзнавчої.

Топонімічна анкета

Пошукова дослідницька робота має бути організованою і цілеспрямованою. Прикладом такої роботи є створення анкет, які охоплюють певне коло питань. Однією з них є анкета, спрямована на збір і вивчення топонімічних матеріалів про населений пункт:

1. Адреса населеного пункту (місто, селище, село, хутір), міської, селищної, сільської ради, район, область.
2. Назви пам'ятних історичних місць та їхня локалізація.
3. Топографічні назви населеного пункту, околиць та їхнє походження.
 - 3.1. Вулиці.
 - 3.2. Кутки.
 - 3.3. Майдани.
 - 3.4. Водні об'єкти.
 - 3.5. Урочища.
 - 3.6. Інші назви.
4. Історія назви:
 - 4.1. Час виникнення.

- 4.2. Походження або зміна назви.
- 4.3. Фіксація в документах і на картах.
- 4.4. Легенди, перекази.
- 4.5. Розповіді старожилів.
5. Назви, які перестали існувати:
 - 5.1. Поля.
 - 5.2. Пасовища.
 - 5.3. Урочища.
 - 5.4. Ліси, гаї, бори, вирубки, просіки.
 - 5.5. Горби.
 - 5.6. Долини.
 - 5.7. Болота, торфовища.
 - 5.8. Річки, озера, ставки.
 - 5.9. Греблі.
 - 5.10. Криниці, джерела.
 - 5.11. Канали, броди.
 - 5.12. Інші об'єкти.
6. Назви жителів:
 - 6.1. Найпоширеніші:
 - а) прізвища;
 - б) прізвиська.
 - 6.2. Найменування жителів за назвою населеного пункту.
 - 6.3. Найменування жителів за професією.

Прізвище, ім'я, по батькові автора анкети:

Дата заповнення:

Підпис:

Використовують топонімічну інформацію під час складання анкет різного спрямування. Зокрема, історико-краєзнавчі й етнографічні дослідження також вимагають топонімічної інформації, що й відображають відповідні анкети або завдання, за якими працюють студентські експедиції, гуртки або проблемні групи.

Представлена краєзнавча анкета розрахована на студентів і керівників краєзнавчих практик. Вона охоплює питання, які стосуються топонімії, і може стати джерелом дослідження топонімів. У разі потреби керівник практики може змінювати або розширювати завдання.

Краєзнавча анкета

1. Адреса: село сільської (селищної ради), район, область.
2. Кількість мешканців.

3. Кількість будинків.
4. Давнішні назви населеного пункту (коли й чому змінювалися?).
5. Географічна характеристика та координати.
6. Перша письмова згадка (посилання на джерело).
7. Легенди й перекази про походження назви.
8. Відомості про навчальні заклади, установи й підприємства, заклади культури, церкви, пам'ятки історії та культури.
9. Відомості про музейні заклади (час заснування, характеристика фондів та експозиції).
10. Відомості про відомих людей минулого.
11. Цікаві сучасні особи.
12. Окремі історичні події важливі для села й мешканців.
13. Відомості про репресованих окупаційними та тоталітарними режимами.
14. Відомості про жителів, що загинули під час Другої світової війни.
15. Які свята й обряди найбільш характерні?
16. Чи були поруч зниклі населені пункти (назви, історія, причини зникнення)?
17. Які географічні об'єкти є навколо (річки, озера, гори, долини тощо)?
18. Які ремесла і промисли відомі в селі?
19. Чи згадується село в художній літературі й образотворчому мистецтві?
20. Інші відомості, документи, фотографії, ілюстрації, карти тощо.

Прізвище, ім'я, по батькові автора анкети:

Дата заповнення:

Підпис:

Запитання для самоконтролю

1. Що таке історична класифікація?
2. Хто є розробниками класифікаційних систем?
3. Які є основні види топонімів?
4. Які є способи класифікації топонімів?
5. Яке значення для класифікації має використання комп'ютерних технологій?
6. Які географічні назви найбільш стійкі в історичному часі?
7. Що означає реальний і уявний топонім?
8. Які причини частої зміни назв мікротопонімів?
9. Що таке топонімічна анкета і які питання мають бути в ній обов'язково?
10. Яке значення має анкетування для вивчення історії рідного краю?

Список використаної і рекомендованої літератури

1. Багалій Д. І. Вибрані праці : в 6 т. Т. 2. Джерелознавство та географія історії України / Д. І. Багалій. – Х. : Золоті сторінки, 2000. – 561 с.
2. Веремійчик І. Традиційні знаряддя праці, промисли і ремесла України / І. Веремійчик. – Луцьк : Ред.-вид. від. «Вежа» Волин. ун-ту ім. Лесі Українки, 1995. – 255 с.
3. Горпинич В. С. Відтопонімні прикметники в українській мові (з точки зору теорії і історії словотвору) / В. С. Горпинич. – К. : Вища шк., 1976. – 142 с.
4. Коваль А. Походження назв поселень України / А. Коваль // Українська мова та л-ра. – 1999. – № 5. – С.8.
5. Крип'якевич І. П. Богдан Хмельницький / І. П. Крип'якевич. – К. : Наук. думка, 1954. – 208 с.
6. Купчинский О. А. До питання складання словника географічних назв України (Матеріали словника двочленних патронімічних назв України) / О. А. Купчинский // Історичні джерела та їх використання. – Вип. 6. – К. : Наук. думка, 1971. – С. 83–100.
7. Літопис Руський (за Іпатським списком) / пер. Л. Махновця. – К. : Дніпро, 1990. – 590 с.
8. Мурзаев Э. М. География в названиях / Э. М. Мурзаев. – М. : Мысль, 1982. – 178 с.
9. Мурзаев Э. М. Очерки топонимики / Э. М. Мурзаев. – М. : Мысль, 1974. – 380 с.
10. Мурзаев Э.М. Словарь народных географических терминов / Э. М. Мурзаев. – М. : Мысль, 1984. – 653 с.
11. Развитие методов топонимических исследований. – М. : Наука, 1970. – 112 с.
12. Ономастика [Текст] : сб. ст. / АН СССР, Ин-т языкознания : ред. В. А. Никонов, А. В. Суперанская]. – М. : Наука, 1969. – 261 с.
13. Ономастика. Типология. Стратиграфия : сб. ст. / А. В. Суперанская – М. : Наука, 1982. – 264 с.
14. Ономастика України першого тисячоліття нашої ери. – К. : Наук. думка, 1992. – 274 с.
15. Етимологічний словник літописних географічних назв Північної Русі / відп. ред. О. С. Стрижак. – К. : Наук. думка, 1985. – 256 с.
16. Современная топонимика : сб. ст. памяти Е. М. Поспелова / ред. А. В. Барандеев. – М. : Наука, 2009. – 420 с. : илл., карты.

17. Спеціальні історичні дисципліни : навч. посіб. / В. О. Замлинський, М. Ф. Дмитрієнко, Т. А. Балабушевич та ін. ; за ред. В. О. Замлинського, М. Ф. Дмитрієнко. — К. : МО України, 1992. — 324 с.

18. Суперанская А. В. Структура имени собственного (Фонология и морфология) / А. В. Суперанская. — М. : Наука, 1969. — 207 с.

19. Суперанская А.В. Что такое топонимика? / А. В. Суперанская. — М. : Наука, 1985. — 176 с.

20. Топоніміка історична // Спеціальні історичні дисципліни : довідник : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / І. Н. Войцехівська (кер. авт. кол.), В. В. Томазов, М. Ф. Дмитрієнко [та ін.] / НАН України, Ін-т історії України. — К. : Либідь, 2008. — С. 468–477.

21. Цілуйко К. К. Коротка програма збирання матеріалів до вивчення топоніміки України / К. К. Цілуйко. — К. : [б. в.], 1954. — 86 с.

ЛЕКЦІЯ 4. ВИНИКНЕННЯ СЛОВ'ЯНСЬКИХ ТОПОНІМІВ І РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ТОПОНІМІКИ ЯК ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ

4.1. Слов'янські топоніми й поняття «Україна».

4.2. Поширення назв Русь та Україна.

4.3. Наукові дослідження з топоніміки.

Мета лекційного матеріалу – вказати на появу й функціонування слов'янських топонімів та згадки про них. Особливу увагу звернути на появу назв «слов'яни», «анти», топоніма «Україна». Запропоновано також простежити шлях становлення української топоніміки й ознайомитися з науковими концепціями та дослідженнями, що становлять основу історичної топоніміки як науки.

4.1. Слов'янські топоніми й поняття «Україна»

Вплив на виникнення і формування назв на території України в давнину мали племена й народи, які залишили по собі згадки. У V–IV тис. до н. е. з Південного Закавказзя, Північної Месопотамії і Східної Анатолії через теперішню територію Ірану, Середньої Азії і Афганістану іраномовні племена мігрували в Північне Причорномор'я. Деяко пізніше з тієї ж території інші іраномовні племена у вигляді комерційної міграції рухалися через Кавказ (Дербентські ворота) й у Північному Причорномор'ї приєдналися до племен, що прибули раніше. Вони оселялися поруч із місцевим населенням, спілкувалися з ним. Минав час. Їхні на той час примітивні мови трансформувалися в одну спільну мову. У науці її прийнято називати індоевропейською мовною спільністю, а всі народи та племена, об'єднані цією спільністю, – індоевропейцями. Проте назва ця умовна і є поняттям суто мовним.

Понад дві тисячі років жили поруч прибульці з далекої Азії й аборигени Європи. Народи індоевропейської мовної спільності знали метали – мідь, очевидно, бронзу, золото, срібло, пізніше – залізо, уміли ткати, робити посуд. Вони також займалися землеробством, але переважало скотарство.

У II тис. до н. е. індоіранці – нащадки тих, що прийшли з Азії, за даними археології, покинули обжиті місця і переселились у теперішні Іран, Афганістан, та найбільше на півострів Індостан. На цих територіях почали побутувати й легенди, характерні для індоевропейської мовної спільності. Частина індоарійських племен залиши-

лась у Північному Приазов'ї й у Північному Причорномор'ї. Можливо, це були відомі в історії фракійці, племена сіндів, меотів, від яких Азовське море певний час називалося Меотійським, і племена, що жили на Таманському півострові.

Почали розселятися й інші індоєвропейці. Із розселенням племен і народів у Євразії говори та діалекти колишньої мовної спільності відособлювалися, виникали нові мовні групи (сім'ї), окремі мови: іранські, слов'янські, балтійські, індійські, кельтські, германські, романські, тохарські, грецька та деякі інші стародавні мови, зокрема й мови нині мертві, тобто ті, що не вживаються в живому мовленні (наприклад латинь, санскрит та ін.).

Індоєвропейські гідроніми на території сучасної України збереглися від західного кордону до Придніпров'я, північніше меж Степу. Слов'яни виділилися з основних індоєвропейських племен у середині II тис. до н. е., тобто приблизно три з половиною тисячі років тому. До того часу праслави слов'ян пройшли довгий шлях свого розвитку. Вони формувалися в середовищі інших племен – балтійців (пруси, латиші, литовці), германців, іллірійців, дако-фракійців, іранців, а також тих, що межували на півдні, – кельтів та італіків. Зі слов'янськими племенами ототожнюють тшинецько-комарівську археологічну культуру XV–XII ст. до н. е., що простягалася від Середнього Подніпров'я на Сході до Одера – на Заході. Південний її кордон проходив уздовж північних схилів Карпат, а північний – приблизно по широті Прип'яті. Помітний слід у топонімії слов'янських народів (отже, і в українській топонімії) залишили індоєвропейські племена Західної Європи, яких греки називали кельтами, а римляни галлами (галатами), що займали окремі території в Західній і Центральній Європі. За даними археології, у V ст. до н. е. зафіксовано сліди галатів у Карпатах, пізніше на схід від них, а близько 200 р. до н. е. поселилися кельти в Північно-Східному Причорномор'ї. Саме в цей час кельтські елементи з'явилися в мові предків слов'ян. Для цього варто порівняти такі назви: *Галичина* (російська транскрипція Галиция) з *Галісія* (стародавня Галеція) в Іспанії, *Галац* у Румунії, *Галія* в Туреччині, назви кельтського племені *бойї* і *бойки* в Карпатах тощо. Певний вплив на слов'янську, отже й українську, топонімію мали також племена, що належали до двох лінгвістичних груп індоєвропейської мовної спільності, – іллірійці та фракійці. Фракійські племена гетів і даків жили на північному-сході Балканського півострова у VIII–VII ст. до н. е. Іллірійці, долмати, лі-